

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

РОМЕН РОЛЛЯН

РЕВОЛЮЦІЙНА ДРАМА

ДАНТОН

TRADE IN BERMAN
ляйпціг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 82 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

- 1—6а. **Ленкий Б.**, Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. **Левинський-Нечуй Ів.**, Запорожці.
8. **Ляфонтен Ж.**, Байки (в 4 образках).
- 9—11. **Карпенко-Карий**, Суєта, нове видання.
- 12—14б. **Крушельницький Антін**, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, Д. Руданський С., Співомовки (зі вступ. Лешкого).
- 15—16. **М. Вовчок**, Девять братів і десята сестричка Галя.
- 18—20. **Ахеліс Тома, др.**, Начерк соціології.
21. **Мамін-Сибіряк Д. Н.**, Чутлива совість.
- 22—23. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть І.
- 24—25. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть II.
- 26—27. **Кміт Юрій**, В затінку й на сонці оповідання.
- 28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
- 30—33а. **Чайківський Й.**, Всесв. історія I, стар. віки (зі ілюстр.).
34. **Кіплінг Р.**, От собі казочки (з двома ілюстр.).
- 35—36. **Кіплінг Р.**, От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. **Беризон Б.**, Новоженці, комедія в двох діях.
- 38—39. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть III.
40. **Езоп**, Байки.
- 41—43б. **Барвінський В.**, Скошений цвіт, повість.
- 44—47. **Раковський Ів. др.**, Психологія, I.
48. **Андреев Л.**, Три оповідання.
- 49—50. **Карпенко-Карий**, Хазяїн, комедія.
51. **М. Вовчок**, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. **Беризон Б.**, Понад сили, драма.
- 53—56. **Чайківський Й.**, Всесвітня історія II, серед. віки.
- 57—59. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. **М. Вовчок**, Від себе не втечеш (оповідання).
- 61—62. **Ібзен Г.**, Будівничий Сольєс, драма.
- 63—64. **Гоголь М.**, Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. **Руданський С.**, Цар-соловей, поема-казка.
66. **Молієр Ж. Б.**, Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. **Котляревський Ів.**, Наталка Полтавка, укр. опера.
- 68—72. **Чайківський Й.**, Всесвітня історія III, нововічна.
- 73—74. **Николишин Д.**, Розладде, драма.
75. **М. Вовчок**, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
- 76—77. **Геновефа**, опов. (з образк.).
78. **Куліш П.**, Оряся, Дівоче серце, Січові гості.
79. **Кобилянська Ольга**, Некультурина, повість.
80. **Кобилянська Ольга**, Valse mélancolique.
- 81—84. **Франс Ан.**, На білих скалах, повість.
- 85—86. **Толстой, Л.**, Живий труп, драма.
- 87—91. **Барвінський О.**, Спомини з мого життя, I.
92. **Яриченський С.**, Книгиня Любов, драма.
93. **М. Вовчок**, Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
- 94—98. **Ленкий Б.**, Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. **М. Вовчок**, Інститутка,

РОМЕН РОЛЛЯН

200

РЕВОЛЮЦІЙНА ДРАМА ДАНТОН

ЗА ДОЗВОЛОМ АВТОРА З ФРАНЦУЗЬКОГО ПЕРЕКЛАДА

Danton

ГАННА ЧИКАЛЕНКО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з. о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainśka Knyharńa
i Nakladńa
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

МОЄМУ БАТЬКОВІ

ДАНТОН

Дієві особи.

Дантон — 35 років. — Шекспірівський Гаргантюа, жартовливий і грандіозний. Обличчя — мов морда в бульдога, голос — як у бика. Відкрите й похиле чоло, ясносині очі, сміливий погляд, короткий і широкий ніс, горішня губа скалічена шрамом, важкі й сильні щелепи. Сангвінік, атлетичного складу.

Робесп'єр — 36 років. — Середнього зросту, слабовитий. Шатен, темнозелені великі очі, нерухливий погляд, короткозорий. Великі окуляри підійняті на чоло. Рівний, на кінці трохи кирпатий, ніс. Блідий, тонкі губи з призьрливим виразом, не без привабливості.

Каміль Демулен — 34 роки. — Карі, трохи зизі очі, довге чорне волосся. Бліде й жовчне обличчя, неправильне, за широке в висках. Вираз обличчя рухливий, фантастичний, привабливий і непевний, в ньому відбиваються всі емоції, від чарівної усмішки до гримаси. Вдачею дуже схожий на жінку: то плаче, то сміється, часом і те, і друге разом. Його загикування не потрібно передавати. Але мова його, рухи й обличчя завжди мають у собі щось непевне і протирічне.

Сен-Жюст — 27 років. — Довге, біляве, напудроване волосся, сині очі. Овальне обличчя з подовгастим підборрідям. Має вигляд молодого англійського аристократа, спокійного, з холодною й непорушною волею. Всередині — кипуча, фанатична віра.

Геро де Сешель — 34 років. — Гарний і елегантний. Останній у Конвенті представник манер і духа старого режиму. Іронія перемішана з приязною поблажливістю. Дуже миролюбний, добре володіє собою.

Більб-Варен — 38 років. — Високий, з широким і блідим обличчям. Порука з рудого волосся. Плечистий. Понурий, захоплений невідчипними думками; пригнічений утомою, часто мов непритомний із вибухами божевільної розпукки.

Вадьє — 58 років. — «Гасконський Вольтер.» Великий, костистий дід із горбатим носом, гострим підборіддям, густими бровами, тонкими, великими, міцно стуленими устами, жовтим обличчям. «Зігнутий удвоє, підводить часом сиву голову, щоб потихеньку собі кепкувати; сміється сухо і пронизливо, але беззгучно.»

Філіппо — 38 років. — Худий; обличчя холодне й суворе. Великі чорні очі, довгий ніс, рідкий і приплюсканий чуб; вигляд аскетичний, нестриманий.

Фабр д'Еглантін — 39 років.

Генерал Вестерман — 43 роки.

Фук'є - Тенвіль — прокурор.

Герман — президент революційного трибуналу.

Генерал Анрію.

Люсіль Демулен — 22 роки. — Білява, невеличка, з чорними очима, кучерявим волоссям. Рухлива, мов чортеня, вишкіряє зуби, мов кішка.

Елеонора Дюплé — 25 років. — Велика, з спокійними очима, чистими, класичними рисами обличчя. Під назверхньою холодністю часом проглядає чутлива душа.

Пані Дюплé. — 59 років.

Народ.

У Парижі, березень - квітень 1794 р.

ДІЯ I.

В Каміля Демулена.

Міщанський салон, прибраний у фантастичному смаку, де змішалися всі стилі. На стінах розпунсі естампи XVIII, в. На комині бюст античного філософа. На столі модель Бастилії. В кутку кімнати — колиска дитини. Вікно відчинене. Сіре й сумне небо. Йде дощ. Каміль і Люсіль, із малою дитиною на руках, дивляться на вулицю. Філіппо ходить здовж і впоперек по кімнаті й кидає часом погляд у вікно. Герó-де-Сешель сидить у кріслі коло комини і слідкує за ними. Надворі гомін веселої юрби.

Сцена I.

Люсіль, Каміль, Герó, Філіппо.

Люсіль (вихиляється в вікно). Осьде вони! Осьде! Проходять у кінці вулиці!

Каміль (кричить). Щасливої дороги, дядьку Дюшене!¹⁾ Не забудь свої груби!

Герó (тихо). Камілю, не показуйся, мій друже!

Каміль. Іди, Герó, подивися на наших старих приятелів! Генерал клубів Ронсён, і Венсён, якому забажалося твоєї голови, Філіппо;

і Гебёр,¹⁾ отой хвалькø, що що-вечора збiрався повечеряти мою; і Прусак Кльооц, прекрасний Анахарзiс!²⁾ . . . Остання подорож молодого Анахарзiса! . . . Що тепер робитиме рiд людський без свого оратора! Гiльотинi сьогоднi робота. От де жнива!

Люсiль (до дитини). Дивись, Горасе, дивись на тих пройдисвiтiв. А онде генерал Анрiо на конi з шаблюкою, бачиш, серденько?

Фiлiппø. Він занадто старається. Йому теж слiд би бути на возi.

Камiль. Мов свято яке: народ такий радiсний.

(На дворi кларинет грає жартовливу мелодiю.
Юрба голосно смiється.)

Камiль. Що це таке?

Люсiль. Якийсь горбатий чоловiчок коло воза грає на кляринетi!

Камiль. А! Чудесна вигадка!³⁾

(Смiються.)

Камiль. Чому ти не йдеш, Герø? Хиба це тебе не цiкавить? У тебе меланхолiйний вигляд. Про що ти думаєш?

(Гомiн на вулицi помалу віддаляється.)

Герø. Я думаю, Камiлю, що Анахарзисовi тридцять вiсiм рокiв, як тобі, Фiлiппø, а Венсеновi — двадцять сiм; він на шiсть рокiв молодчий нiж ми з тобою, Демулене.

Каміль. Це правда. (Стає раптом поважний, відходить від вікна на середину кімнати, стоїть хвилину непорушно, сперши підборіддя на руку.)

Люсіль (коло вікна). Дощ! О! Яка шкода!

Каміль (Незадоволено). Одійди від вікна, Люсіль, на дворі холодно. Іди сюди.

Люсіль (Зачиняє вікно і йде з дитиною до кімнати наспівуючи):

Дощ іде, дощ іде, настушко,
Завертай біленькі овечки
До кошари швидко!

Каміль. Люсіль, Люсіль, яка ти недобра, як можеш ти співати цю пісню? Я не можу чути її не згадавши, що той хто склав її, мучиться тепер у вязниці.

Люсіль. Фабр? Правда! Наш бідний Еглантін, такого хорого вони замкнули до Люксембургської тюрми. — Та! Його випустять.

Геро. Pur troppo! Не дуже то!

Люсіль. Що він каже, отой? Щось погане, я в тому певна!

Філіппо. Сумне, занадто справедливе.

Люсіль. Мовчить ви, віщі птахи! Фабра випустять, кажу вам. А ми-ж нащо?

Геро. Сам Дантон не міг нічого зробити, щоб урятувати його.

Люсіль. Авжеж! Може Дантон. Але як Каміль возьме своє перо та напише все, що в

нього на серці, то побачите, чи двері в тюрмах не відчиняться самі собою!

Геро. Для кого?

Люсіль. Для тиранів.

Геро. О, ти нерозважна настушко, як ти погано стережеш свої овечки! . . . „Швидче до кошари“ Прислухайся до своєї пісні.

(Входить служниця, бере дитину з рук у Люсіль і виносить її. Люсіль опівголоса розмовляє з нею, виходить, вертається і весь час рухається під час цієї сцени, займається різними хатніми справами і тільки уривками бере участь в розмові.)

Каміль. Люсіліна правда: треба боротися. Ми повинні направляти Революцію, яку ми зробили. Голос цей ще не стратив своєї влади над юрбою. Досить було сказати кілька слів і скажених послано на гільотину. Ще ніколи не були ми такі сильні, використаймо-ж наш успіх: Люксембург не буде тяжче взяти за Бастилію. Ми звалили девять століть монархії: ми дамо собі раду з комітетом надлюк, що мають свою владу тільки від нас. Вони насмілюються вживати її для того, щоб прорізувати Конвент і Францію, мов той густий ліс.

Філіппо (Схвильовано ходючи). Злочинці! Як би ж вони задовольнялись тим, що вбивають! А то ні. Вони виградали цю неймовірну байку, цю казку про жидів та німецьких банкирів, які ніби підкупили нашого друга, щоб деморалізувати Зібрання. Вони знають, що брешуть;

та совість у ніх буде нечиста, як що не обпаскудять свого ворога, перше ніж його убити.

Геро. У нас добродітельні вороги: це ж потіха знати, коли тобі відрубують голову, що це робиться во ім'я принципів.

Каміль. Франція ненавидить Тартюфів⁴). Різками педантів і княми Базиля!⁵)

Філіппо. Я виконав свій обов'язок: нехай кожен зробить свій! Я витяг на світло розбійників Західної Армії, Головний Штаб в Сомюрі. Я схопив за горло тих падлюк, ніщо не примусить мене випустити, хіба що голова впаде мені з плеч. Я не маю ілюзій: я знаю, що коштує напасти на генерала Росіньоля та його прихвоснів. Тепер саме Комітет збирається з силами для того, щоб мене краще звести з світу. Яку ще підлість шукають вони, щоб скласти на мою спину? Від одної думки про те, мене хапає пропасниця. Нехай гільотинують мене, коли їм так хочеться, але нехай не зачинають моєї честі!

Геро. Я, Філіппо, спокійніший за тебе. Я вже знаю під яким приводом вони мене знищать. Я маю нещастя думати, що можна бути ворогом урядів Європейських держав, без того, щоб ненавидити всіх, хто не Француз. Я маю друзів закордоном; я не вважав потрібним відректись від них, щоб задовольнити божевілля Білльо-Варена та таких самих хорих,

як і він. До мене залізли, поламали замки в шуфлядах, викрали кілька листів, чисто персональних — цього досить: я тепер беру участь у відомій змові, яка на кошти Пітта⁶⁾ хоче повернути короля.

Каміль. Чи ти певен у тому, що говориш?

Геро. Цілком певен, Каміле. Моя голова ледве держиться.

Каміль. Так утечи.

Геро. Республіканцеві в цілому світі немає куди втекти. Королі переслідують його, а Републіка пожирає.

Каміль. У вас немає відваги. Ми її досі найпопулярніші люде в республіці.

Геро. Лафайет також був популярним, і Несіон⁷⁾, і Ролан⁸⁾. Сам Капет⁹⁾ був популярним. Тиждень тому той, що оце саме проїздив, був народнім кумиром. Хто може пишатись тим, що ця тварюка його любить? Хвилинами здається, що в її мутних очах можна схопити проблески своєї власної думки. Чия совість не буває раз у життю заодно з совістю юрби? Та ця згода не може довго тревати: було б божевіллям намагатися її підтримувати. Мізок народу то є море, в ньому кишать потвори і примари.

Каміль. Самі слова! Ми надимаємо щоким, щоб вимовити слово «Народ» і вимовляємо його з смішною урочистістю, щоб Європа ві-

рила в таємну силу, якої ми є знаряддям. Я знаю його, той народ: він працював для мене. Осел у байці каже: «Я не можу нести на собі два хомути», а йому її на думку не спадає, що він може жадного на собі не мати. Скільки нам того коштувало примусити народ довести нашу революцію до краю: він зробив її проти свого бажання. Ми були інженерами та машиністами цього величного руху; без нас він би з місця не рушив. Він зовсім не бажав Республіки: я його до того призвів. Я його переконав, що він хоче бути вільним, щоб навчити його шанувати волю, як діло рук своїх. Це вічний засіб направляти слабо-вільних. Переконай їх, що вони чогось хочуть, чогось, про що вони їй не думали і вони справді захотять того, мов ті льви.

Геро. Стережися, Каміле, ти дитина, ти граєшся вогнем. Ти думаєш народ ішов за тобою тому, що ви йшли до одної мети. Тепер він тебе перегнав. Не пробуй його спинити: не можна виривати у пса маслак, який він гризе.

Каміль. Треба тільки кинути йому другий. А ну, хіба не прислухаються до мого «Старого Корделера»?¹⁰⁾ Хіба голос його не доходить в саму глиб Республіки?

Люсіль. Як би ви знали який успіх мало останнє число! З усіх боків йому пишуть: сльози, поцілунки, любовні признання . .

Що, як би я була заздрісна! . . . Його благодіють рятувати край і надалі.

Геро. А скільки з цих друзів прийде йому на поміч, як на нього нападуть?

Каміль. Мені нікого не треба. Осьде мій каламарь! Осьде праща Давидова (показує на своє перо) тільки що звалила хвалька гільотіни, короля блазнів та забіяку. Я розбив люльку¹¹⁾ дядькові Дюшеніві, ту знамениту люльку, схожу на ерихонську трубу, якій досить було покадити тричі навколо чиеїсь доброї слави, як та добра слава падала сама собою! Звідси вилетів удар, що вцілів нахабного страхополоха Голіата. Я підійняв проти нього тюкання його народу. Ти бачив оце тільки що навколо візка груби дядька Дюшена?¹²⁾ Це мені снало на думку, щоб їх несли. Вигадка моя мала скажений успіх.

Геро. Мені щось снало на думку.

Каміль. Кажі що.

Геро. Чи ти коли думав про смерть?

Каміль. Про смерть? Ні, ні, я цього не люблю. Фе! Такий поганій дух!

Геро. Ти ніколи не думав як боляче вмирати?

Люсіль. Яке страхіття! От так розмова!

Геро. Ти добра, мила, лагідна дитина, а тим часом ти жорстокий, жорстокий як дитина.

Каміль (зворушено). Справді, ти думаєш я жорстокий?

Люсіль. Гляньте, у нього тепер сльози на очах!

Каміль. Це правда, та людина страждала. Піт конання . . . Серце йому стискалося від жаху в дождданню, що життя от-от урветься . . . Ох! Це повинно бути страшенно боляче! Який би він не був гідний призирства, а він страждав як і чесна людина, може її більше. Бідний Гебёр!

Люсіль (обіймаючи Каміля за шю). Бідний мій «Булі-Булá», чого тобі журитись що там умре якийсь падлюка, що хотів тобі відтяти голову?

Каміль (сердито). Авжеж! А чогож вони напалися на мене з такими негідними докорами! *Si quis atrâ dente me petiverit, inultus ut flebo puer!*

Люсіль (до Герó). А ви, посмійте ще раз сказати, що мій Каміль жорстокий!

Герó. Певне, що посмію. Любий хлопчина! Він може найбільш жорстокий з нас усих.

Каміль. О! Не кажи цього, Герó, бо я ще повірю.

Люсіль (до Герó, сварючись пальцем). Скажіть, що то неправда, а то я видряпаю вам очі.

Герó. Ну добре, нехай то неправда: найбільш жорстокі то є ви.

Люсіль. Слава Богу! на це я пристаю.

Каміль. Те, що ти сказав, Герó, збентежило мене. Правда, я зробив стільки злого, а проте я не мав серця ні на кого. Я зробився прокурором «лихтаря». Я не знаю що то за диявольська задеракуватись мене штовхає. То через мене Жірондини¹²⁾ гниють в землі. Через мої обвинувачення Бріссó¹³⁾ покотилося тридцять молодих голов. Вони любили життя, як я його люблю; вони були сотворені для життя, для щастя, як і я. У них теж були лагідні, любі Люсілі. О, Люсіль! втікаймо, рятуємось від цієї кривавої праці, що так шкодить другим, а може й нам самим. Що як ми також . . . Як ти також . . . Як наш малий Горас! . . . А! Чому мені не можна стати невідомим усім людям! Де той куток, що сховає мене від людських очей з жінкою, дитиною та книжками?

Філіппó. Тебе закрутив вихор, з якого вже не можна вийти.

Герó. Та не примушуї його залишатись у цій боротьбі, він не для неї.

Філіппó. Він недавно сказав: треба виконати свій обовязок.

Герó (Вказуючи на Каміля, який обіймає Люсіль). Глянь на нього: чи не здається тобі, що обовязком нашого Каміля бути щасливим?

Каміль. Правда, я ніби покликаний бути щасливим. Бувають люде сотворені для того,

щоб страждати. Я маю огиду до страждання: я його зовсім не хочу.

Люсіль. Може я стала на перешкоді твому покликанню?

Каміль. Моя Веста, мій добрий вовче, моя ти маленька Ларідон¹⁴) . . . Ти велика злочинниця. Ти зробила мене занадто щасливим.

Люсіль. Подивіться на нього! Щей скаржиться!

Каміль. Бо, бачиш, я стратив через те всю силу її всю віру.

Люсіль. Як так?

Каміль. Колись я вірив, що душа безсмертна. Дивлючись на людське горе я собі думав: світ був би безглуздим, як би чеснота не діставала нагороди десь-інде. А тепер я щасливий, так цілковито щасливий, що боюся, чи не дістав я свою нагороду на землі. Отак я стратив своїй доказ, що душа безсмертна.

Геро. Постарайся його ніколи не віднайти.

Каміль. Як просто бути щасливим! А так мало людей, що це уміють!

Геро. Чим простіша річ, тим легше людям її поминути. Кажуть ніби люде хотять бути нещасними, вони хотять цього непереможно: фараонів та Сезострисів, царів з ястребиними головами та кігтями тигрів, багаття Інквізіції, війни, яка нищить та руйнує, от що їм до

смаку. Щоб чомусь повірили, навколо треба темряви, таємниці. Треба безглузлого страждання, щоб викликати до себе любов. А розум, терпимість, взаємна любов, щастя . . . Фе! Це їх образити!

Каміль. Тобі гірко. Треба творити людям добре мимо їх волі.

Геро. Тепер за це цілий світ узявся, а путнього нічого не виходить.

Каміль. Бідна Республіка! Що вони зробили з тебе? . . . О цвітучі ниви, помолоділа земле, повітря ваше стало лекшим, світло яснішим, відколи ясний розум, своїм свіжим подихом, прогнав з неба Франції понурі забобони та старих готичних святих . . . Танки мблоді на муріжках, героїчні війська, братні груди — бронзові мурі, об які ламаються списи Європи . . . радість краси, гармонійних форм, розмови під портиками, величні Панатенські свята, де проходять білорукі дівчата в білих туніках . . . воля, життя, воля розкошів, перемога над усім негарним, нещирим, похмурим . . . Республіка Аспазії та прекрасного Алквіада, що з тебе зробилося? — Червоний ковчак, брудна сорочка, хрипкий голос, невідчинні ідеї маніяка, педантична різка учителя з Аррасу!¹⁵⁾

Геро. Ти — атенець, що понав до варварів, Овідій серед скитів. Ти їх не перемішив.

Каміль. Принаймні спробую.

Геро. Стратиш час, а може й життя.

Каміль. Чого мені боятися?

Геро. Стережися Робеспера.

Каміль. Я знаю його змалку: Друг має право все говорити.

Геро. Неприємну правду легше простити ворогові, ніж другові.

Люсіль. Мовчіть! Він мусить бути великим, мусить рятувати рідний край. — Хто инакше думає, не дістане моєї шоколади.

Геро (осміхаючись). Я більш нічого не кажу.

(Люсіль виходить.)

Філіппо. Отже ти постановив розпочати акцію, Демулене?

Каміль. Так.

Філіппо. Ну, то розпочавши, не завішуй зброї. Не вагаючись зажени їм своє перо в бік. Найгірша небезпека — отака партизанська війна, як ти ведеш. Ти задовольняєшся тим, що підганяєш їх своїми пекучими стрілами: цим ти піддаєш їм проти себе сили, Ціляй у серце, як що можеш: кінчай за одним разом!

Геро. Друзі мої, я не погожуюсь на той напрям, який ви берете; та коли ви так постановили, то принаймні треба спробувати схилити на свій бік усі шанси. Отже, щоб розпочати війну не досить (нехай Каміль мені вибачить) — не досить пера Демулена. Народ не читає. Успіх «Старого Корделера» вас заслі-

плює; він до юрби не доходить: у нього цілком інша публіка. Ти це добре знаєш, Каміле; тим сам нарікав, що видавець продавав одно число по двадцять су; його купують аристократи, от як ми; народ знає лиш те, що промовці говорять йому про нього в клубах, а вони не за тебе. Кричи скільки хочеш і набивай собі голову базарними висловами, ти ніколи не станеш людиною з народу. Єсть єдиний тільки спосіб вплинути на нього: напустити на них Дантона. Тільки його грім може зворушити цей неповоротний людський хаос. Дантонові досить струснути своєю гривою, щоб підійняти форум. Але Дантон ледачий, дрімає, занедбує Париж, не виступає в Конвенті. Ніхто не знає, що з ним зробилось. Хто його бачив останніми часами? Де він? Що він робить!

(Входить Дантон з Вестерманом.)

Сцена II.

Ті Самі, Дантон, Вестерман.

Дантон. Дантон бенкетує. Дантон гуляє з дівчатами. Дантон відпочиває від своєї праці при другій праці, мов той Геркулес!

(Демулен іде Дантонові на зустріч і стискає сміючись йому руку. Вестерман з заклопотаним виглядом залишається на боці.)

Каміль. Геркулес не кидає свого кия поки є потвори, яких треба вбивати.

Дантон. Не говори про вбивання! Це слово наводить на мене жах. Франція куриться від крові: з землі, мов з різниці, встає дух порізаного мяса. Я оце переходив Сену, сонце сідало: Сена була червона, вона здавалося котила хвилі людської крові. Коли наші річки будуть отак закаляні, де ми їх виміємо, де ми поміємо свої руки? Досить крові! Запліднюймо Республіку! Нехай приходять жнива і нові покоління у відмоложенім ріднім краю! Кохаймось і орімо наші ниви.

Каміль. Хай Бог пошле нам вільний час на то, Дантоне! На тебе покладаємо надію.

Дантон. Чого ви хочете, хлопці!

Філіппо. Щоб ти допоміг нам боротись!

Дантон. Нащо я вам здався? Чому я завжди все повинен робити? Ви всі однакові. Он і Вестерман. А він же чоловік, отой-о! Він воював; три, чи чотири рази урятував батьківщину; перше ніж сідати до столу, він вам, для апетиту, переріже горло людині. І йому я теж мушу помагати! Чи треба, щоб я сів на коня і вимахував шаблею замість нього?

Вестерман. Коли треба битись, то я нікому не відступлю свого місця. Виведи мене на поле, покажи військо, яке треба змести і побачиш чи я зумію це зробити. Але говорити, відповідати

на балаканину в Конвенті, росплутувати гідкі махинації тої сволочи в Комітеті, що хоче мене знищити — я цього не вмю. Мені в Парижі здається, що я пропав: вони мов та згряя собак, напали на мене ззаду, а мені заборонено поворухнутись; я мушу все терпіти і не смю нічого робити для своєї оборони. Невже ви допустите, щоб мене розірвали і не прийдете мені на поміч? Грім би тебе побив! Я ж за вас боровся, у нас одні ж і ті самі вороги. Моя справа є також вашою справою: твоя — Дантоне, твоя, — Філіппо, ти це добре знаєш!

Філіппо. Я знаю, Вестермане, якобини переслідують тебе своїми скаженими вигуками тому, що ти, так само, як і я, нападав на Росіньоля, Ронсена та всіх злочинців, які безчестять армію. Ми тебе не покинемо.

Каміль (до Дантона). Треба братися за діло. Я даю своє перо, а Вестерман свою шаблю. Веди нас, Дантоне. Ти маєш досвід, знаєш юрбу, знаєш стратегію революцій: стань у нас на чолі, треба ще раз зробити Десяте Серпня.

Дантон. Трохи згодом.

Філіппо. Ти зходиш з арени, тебе забувають. Показуйся. Що ти робиш цілими тижнями залізши в свою провінцію?

Дантон. Я обіймаю рідну землю, щоб, як той Антей, набратися нової сили.

Філіппо. Ти шукаєш нагоди, щоб виїти з бою.

Дантон. Я не вмю брехати. — Це правда.

Каміль. Що тобі сталося?

Дантон. Мені осточортіли люде. Маю їх, ось поки! Готов блювати!

Геро. Жінкам, здається, ти даєш більше уваги.

Дантон. Жінки, принаймні, мають щирість бути тим, чим вони, чим всі ми є: скотиною. Вони просто йдуть до задоволення своїх потреб, не дбають о те, щоб дурити себе, прикривати свої інстинкти покровом розуму. Я ненавижу лицемірство інтелігенції, оптимистичне ідіотство цих ідеалістів, цих диктаторів безсилля, які називають розпустою щирість законних потреб і удають, що роблять опір природі для того, щоб, під назвою чесноти, задовольнити своє черезмірне честолюбство і свої скаженній інстинкт до руйнування. О! Бути тільки скотиною! Доброю, чесною скотиною, що нічого іншого не хоче, як тільки любити других, аби лише їй дали місце на сонці!

Каміль. То правда, нас розідає лицемірство.

Дантон. Найгірше з лицемірств, лицемірство книжалу. Праведна гільотина!

Філіппо. Ми знищили Капета для того, щоб Тайян, Фуше, Колó д'Ербоа відновили драгонади в Бордо та Ліоні!

Каміль. Ці машіяки заснували нову релігію, світську та ще й примусову, яка дозволяє проконсулам вішати, четвертувати і палити во імя чесноти.

Дантон. Немає для держави більшої небезпеки, як люди з принціпами. Вони не дбають проте, щоб зробити добре, а тільки про те, щоб мати рацію; їх не зворушує ніяке страждання. Єдина мораль, єдина політика — це перевести свої ідеї.

Геро́ (насмішкувато деклямує):

Чесна людина має інші бажання!

Має щастя тоді лиш, як полекшить

страждання.

Люсіль (входячи, підхоплює останні слово і, не думаючи, говорить далі):

Піп-же про тебе мало що дбає,
Свого осла тільки знай поганяє,
Йому й байдуже, чи малій тварині
Дуже приємно його везти, чи ні.

Геро́. Одначе! Ну, ви знаєте своїх поетів!

Люсіль. А що-ж тут лихого? Кожен знає «Орлеанську дівчину».

Дантон. Мавш рацію, голубко Це молитовник чесних жінок.

Геро́. Чи ви коли деклямували її Робесп'єрові?

Люсіль. Боже мене борони!

Каміль. Чи ви бачили його, коли при ньому сказати щось скромне? Но чолі робляться великі зморшки і лізуть аж на череп; руки йому поскорчуються; скривиться мов та малпа, в якої болять зуби.

Геро. Це в нього від батька. Це Руссо навчив його так ненавидити Вольтера.

Люсіль (не подумавши). Як! Він син Руссо?

Геро (насмішкувато). А ви їй не знали?

Дантон. Це все єзуїтство! Він більше зіпсований ніж інші. Коли хто ховається з тим, що любить радість життя, то вже неморальна людина.

Філіппо. Можливо. Але як що Робесп'єр любить радість життя, то він це добре ховає: і він має рацію, Дантоне. Ти то занадто показуєш. Ти готов пожертвувати маєтком за одну ніч в Пале-Рояль.

Дантон. Хиба в маєтку щастя?

Філіппо. А тим часом ти компромітуєш свою репутацію; опінія слідкує за твоїми кроками; а що скажуть нащадки. коли довідаються, що Дантон на передодні рішучого бою за державу, тільки їй думав про гульню?

Дантон. Опінія — продажна жінка; на честь мені наплювати, а будуче — то смердюча яма.

Філіппо. А чеснога, Дантоне.

Дантон. Піди спитай у моєї жінки, чи вона моєю задоволена?

Філіппо. Ти сам того не думаєш, що ти говориш. Ти сам себе залюбки порочиш і гравш в руку своїм ворогам.

Вестерман (який ледве себе стримував, вибухає). Усі ви балакуни й хвальки! Одні похваляються своєю чеснотою, другі — зіпсованістю. Ви тільки й умієте, що ляпати язиками. Паріж ваш — гніздо адвокатів та прокурорів. Вам загрожує ворог. Дантоне, хочеш ти наступати, чи ні?

Дантон. Дайте мені спокій! Я стратив своє життя і спокій, щоб рятувати Республіку: вона не варта й одної години з тих, які я їй віддав тоді. Дантон купив право жити нарешті для себе.

Каміль. Дантон не купив собі права бути Сієсом.¹⁷⁾

Дантон. Чи я сліпа коняка, засуджена крутити топчак, доки не здохну?

Каміль. Ти кинувся на шлях, де з обох боків прірви. Тобі не можна вернутись. Треба йти. У тебе за спиною ворог: тільки ти спишишся, він скине тебе в прірву. Він уже здіймає руку і заміряється на тебе.

Дантон. Мені досить буде повернутись і показати свою пику, щоб звалити їх з ніг.

Вестерман. Ну так чого-ж? Чого-ж ти ждеш?

Дантон. Згодом.

Філіппо. Твої вороги ворухатися. Більо-Варен вигукує скажені слова проти тебе. Ваде жартує з того, що ти скоро впадеш. По Парижу вже ходила чутка про твій арешт.

Дантон (знижуючи плечима). Дурниця! Вони не посміють.

Філіппо. Ти знаєш, що Ваде казав! Я не хотів переказувати тобі цих паскудних слів. Ваде сказав про тебе: «Ми скоро його випотрошимо, того нафаршованого коропа».

Дантон (гримає). Ваде це говорив? Ну добре, скажи йому, тому падлюці, що я ззім йому мізок, я розчавчу йому череп. Коли я боятимусь за своє життя, я стану гірший за людоїда!

(Шиниться від злості.)

Вестерман. Нарешті! . . . Ходім!

Дантон. Куди?

Вестерман. До клубу, говорити, підіймати народ, скинути Комітети, звалити Робесп'єра.

Дантон. Ні.

Філіппо. Чому?

Дантон. Пізніше. Я не хочу.

Каміль. Ти погубиш себе, Дантоне!

Вестерман. Мені спирає дух, коли я бачу, як страх перед ділом гнітить тут чесних людей. Яка диявольська отрута тече в цьому повітрі, щоб такі люде, як ви, за день до гільотини, стояли склавши руки і чекали, не сміючи по

ворухнутись, чи то, щоб боронитись, чи тікати? Я більш не можу. Я вас покину. Я виступлю сам. Піду до того Робесп'єра, якого ви всі так боїтесь: (бо ви його боїтесь, хоч і глузуєте з нього; ваша несміливість дає цьому пройдисвіту всю його силу). Я кину йому правду в вічі: він у перший раз побачить людину, що робить йому опір. Я розіб'ю цей ідол! (бурно виходить).

Філіппо. Я піду з тобою, Вестермане.

Дантон (спокійно, трохи з призирством). І нічого сенько він не розіб'є. Робесп'єр на нього подивиться, — оттак о, і край. Бідака!

Філіппо. Дантоне! Дантоне! Де ти? Де велетень Революції?

Дантон. Ви страхополохи. Нема чого боятись.

Філіппо. (Виходить.)

Геро (встає, бере капелюх і збирається йти).

Каміль. Ти також ідеш, Геро?

Геро. Каміле, ти зовсім не надавшася до такої боротьби як хоче Вестерман: я це знаю. Отже виїди з неї зовсім. Нехай тебе забудуть. На що тобі говорити?

Каміль. Щоб заспокоїти мою совість.

Геро (мовчки знизує плечима, цілує руку Люсіль).
Прощайте, Люсіль.

Люсіль. До побачення.

Геро (осміхаючись). Хто те знає?

Каміль. Куди ти йдеш?

Геро́. На вулицю Сент-Онорé.

Дантон. Також з візитою до Робесп'єра?

Геро́. Ні: мій звичайний прохід. Дивлюсь як проїздить повозки.

Каміль. Я думав, що ти не любиш на те дивитись.

Геро́. Це щоб навчитись вмирати.

(Виходить, за ним Люсіль.)

Сцена III.

Дантон, Демулен.

Дантон (слідкуючи очима за Геро́). Бідний, він турбується; він докоряє мені моєю апатією. І ти також, Каміле, ти маєш охоту лаяти мене, я це бачу в твоїх очах. А ну лишень, не женуйся, хлопче! Ти маєш мене за страхополоха? Ти думаєш Дантон жертвує друзями і своєю славою для свого черева?

Каміль. Дантоне, чому ти не хочеш?

Дантон. Діти ви, Дантон не збудований по мірці других людей. Вулканичні пристрасти палають в оцих грудях; та вони роблять з мене тільки те, що я хочу, щоб вони робили. Серце моє має безмежні бажання, почуття мої ревуть, мов ті льви; але смиритель осьде о! (Показує на голову.)

Каміль. Яка ж твоя думка?

Дантон. Щадити рідний край. За всяку ціну врятувати його від наших злочинних чвар. Знаєш ти від чого гине Республіка? Їй бракує середніх людей. Занадто багато розумних піклуються державою. Для одної нації занадто мати: Мірабб, Бріссб, Верньб, Марá, Дантона, Демулена, Робесп'єра. Одного з цих геніїв досить було б, щоб повести Республіку до перемоги. А разом—вони пожирають один одного, а Франція спливає кровю від їх ненависти. Я сам занадто брав участь в тому, хоч моє серце каже мені, що я ніколи не боровся проти француза, не будучи примушеним до того для оборони свого життя; і що, навіть, у захваті боротьби я робив усе, щоб урятувати своїх переможених ворогів. Я не стану тепер, задля особистих інтересів, розпочинати боротьбу з найбільшим, слідом за мною, в Республіці чоловіком. Ліс рідчає навколо нас, я не хочу винаселювати Республіку.— Я знаю Робесп'єра: я бачив, як він вийшов з землі, як ріс зо дня на день, своєю впертістю, своєю працьовитістю, своєю вірою в ідею: по мірі того росло й його честолюбство, брало гору над Національним Зібранням, над Францією. Одна ще тільки людина заступає йому сонце: моя популярність рівна його популярності і його хороблива амбіція від того страждає. Кільки раз—я віддаю йому цю справедливість—він намагався

притлумити свої заздрісні інстинкти. Але фатальність подій, його заздрість, дужча за розум, мої скажені вороги, що нацьковують його, все це веде нас до конфлікту. Який би не був з того наслідок, Республіка захищається до своїх основ. Ну добре! Нехай я дам приклад саможертви. Нехай його честолюбство має спокій від мого! Я випив повну чарку цього гірко-гиркого, у мене й досі гірко від нього в роті. Нехай Робесп'єр допиває, коли хоче! Я ховаюсь у своє шатро. Я буду менш злопам'ятним ніж Ахілес і терпеливо дождатиму, щоб він простяг мені руку.

Каміль. Коли один з вас мусить поступитись, то чому ти, а не він?

Дантон (знизавши плечима). Бо я один на то здатний. — (помовчавши) — і тому, що я дужчий?

Каміль. Проте, ти ненавидиш Робесп'єра.

Дантон. Моє серце не знає ненависти. Я жовчі не маю, — не завдяки чесноті — я її не знаю —, але по моїй вдачі.

Каміль. Чи тобі не страшно залишити поле своєму ворогові?

Дантон. Гм! Я вивірю його силу: він міг би довести драму до четвертої дії, але розв'язку безумовно спартачить.

Каміль. А до того часу скільки зла він може зробити! Твоя сила — це єдине, що стримує насильство і фанатичний терор. А що ти

робиш з своїми друзями? Покидаючи їх тій долі, яка їм загрожує?

Дантон. Я служу їм краще склавши на деякий час свою владу. Тепер вони несуть кару за той страх, який я вселяю. Робесп'єр мене послухає, коли заздрість дозволить йому перевести дух. А у мене будуть вільніщі руки, коли я не буду вже представником партії, а людскости. Людей треба мати за дітей і вміти поступатись їм цяцьками на які вони зазіхають і тим запобігти тому, щоб через свою дурну упертість вони не привели нас до руїни.

Каміль. Ти занадто благородний. Такої самопожертви ніхто не зрозуміє. Робесп'єр не зможе повірити, що ти щиро йому поступаєшся: його недовірливий розум шукатиме і знайде Макіявельчні хитрощі. Стережися, щоб твої вороги не використали твого відречення, щоб нанести тобі смертельний удар.

Дантон. Дантон не відрікався: він тимчасово виходить з бою, але стоїть весь час на поготові. Не бійся: я сам один дужчий за них усіх укупі, а таким людям як я не страшно, щоб їх забули: досить їм трохи помовчати, щоб дати відчути велику порожнечу в світі, якої без них не можна заповнити. Я навіть служу своїй популярності, коли відхожу трохи набік. Ніж сперечатися з ахеянами за владу, я подивлюся, як вона розчавить їхні немічні плечі

Каміль. Вони вжиють її проти першого тебе. Уся псарня Вадье кинеться на свою здобич.

Дантон. Я не одному роспорю черево! Я звик битися з потворами. Малим я боровся з бугаями. Оцеї розбитий ніс, оця розірвана губа, на цілій пиці це все сліди їхніх кривавих рогів. Здичалі свині, за якими я раз з галасом гнався через луг, скаженно вченилися мені в живіт. Я не боюся тих Вадье. А до того - вони ще її боягузи.

Каміль. А як вони всежтаки обісмільяться? Щоб піддати собі відваги вони оце покликали Сен-Жюста з армії; кажуть вони дожидають його повороту, щоб розпочати акцію.

Дантон. Ну добре, як що вони доведуть мене до краю, нехай на них впаде відповідальність боротьби. У мене груба шкура і терпеливо зносить образи. Але вже як я на них кинусь, то не спинюся аж доки все не рознесу. Злиденні! Та я їх за один раз ковтну!

Сцена IV.

Ті самі. Робесп'єр, Люсіль.

Люсіль (входить поспішно, бігцем до Каміля, нереляканим голосом). Робесп'єр! . .

Робесп'єр (входить, холодний, спокійний гостро і швидко оглядає всіх, не робить жадних жестів).

Каміль (з ввічливою поспішністю і трохи іронично іде йому назустріч). А! Любий Максиміліяне, як до речі. Вже з годину ти керуєш, хоч неприсутній, нашою розмовою.

Дантон (ніяково). Добридень, Робесп'єре. (Стоїть нерішучо, не знаючи, чи простягти йому руку, чи ні і жде, щоб суперник почав першим. Робесп'єр не відповідає, холодно стискає руку Люсіль і Камілеві, коротко киває головою Дантонові і сідає. Каміль і Дантон стоять. Люсіль весь час рухається.)

Люсіль. Як мило з твого боку знайти серед своєї праці час нас відвідати! Сідай ближче до вогню. На дворі такий туман, що душу тобі виморожує. Як живеться твоїй любій господині, громадянці Дюплé, та моїй приятельці Елеонорі?

Робесп'єр. Спасибі, Люсіль. — Каміле, мені треба з тобою поговорити.

Люсіль. Може я вам заважаю?

Робесп'єр. Ні, ти ні.

Каміль (спиняючи Дантона, що робить рух, щоб вийти). Дантон поділяє всі наші думки.

Робесп'єр. Так кажуть. Я вагався цьому вірити.

Дантон. Тобі це не подобається.

Робесп'єр. Може.

Дантон. Що ж ти зробиш? Одному ти ніколи не зможеш запобігти: Дантона люблять.

Робесп'єр. Любов — це банальне слово, воно рідко коли буває правдою.

Дантон (зло). Кажуть, бувають люде, що зовсім її не знають.

Робесп'єр (трохи помовчавши, холодно, з трохи нервовими рухами). Я пришов не для того, щоб розмовляти про Дантонові розпусти. — Каміле, не дивлячись на мої попередження, ти уперто звертаєш на стежку, на яку, тебе штовхають злі поради та твоя власна необдуманність. Твій злочинний памфлет посіє розбрат по цілій Франції. Ти тратиш свій розум на те, щоб захитати довірря до людей потрібних Республіці. Всі реакціонери озброюються твоїми сарказмами проти Революції. Вже віддавна я поборою зненависть, яку ти викликаєш; я вже двічі врятував тебе: завжди я тебе не рятуватиму. держава повстає проти змов бунтарів; я не маю жадної волі проти волі держави.

Каміль (ображений і образливо). Не турбуйся і не думай стільки про мене. Твоя запопадливість зворушує мене, Максиміліяне, але мені нікого не треба: я сам умію боронитися і вмію ходити без поводу,

Робесп'єр. Не супереч більше, легкодуше; легковажність твоя — це єдине, що тебе виправдує.

Каміль. Я не хочу жадного виправдання. Я маю заслуги перед рідним краєм. Я бороню Республіку проти республіканців. Я говорив вільно, я сказав правду. Коли не можна всієї

правди сказати, то Республіки більше немає. Республіка мусить мати зразком вітри, що дмуть над морськими хвилями: *Tollunt sed attolunt*. Хвилюють їх, але до гори не здіімають.

Робесп'єр. Республіки немає, Демулене. Ми її робимо. Волею Волі не зробиш. Як Рим в тяжку хвилину, так і нація в небезпеці скорилися диктатурі, щоб зламати перешкоди і бути переможною. Насмішкою було б заявляти, що коли Європа і партійні чвари загрожують знищити назавжди Республіку, хтось має право все говорити, все робити і своїми словами і вчинками давати зброю в руки ворогів.

Каміль. Яку ж зброю я їм дав? Я боронив що є найчистішого на світі: братерство, святу рівність, лагідність законів, те *res sacra miser*, цю повагу до нещастя, яку наказує наша висока конституція. Я навчав любити Волю. Я хотів, щоб перед очима народів засіяв променистий образ щастя.

Робесп'єр. Щастя! От де зловіще слово, яким ви притягуєте до себе всіх егоїстів і всіх ненаситних. Але ми пропонуємо людям щастя не перзеполітанське, але спартанське щастя. Щастя, це є чеснота. Але ви, ви зловживаєте цим святим виразом, щоб розбудити в низьких душах бажання злочинного щастя в забуттю про других та насолоді роскошами. Такої

думки треба соромитися, вона скоро згасить полум'я Революції! Нехай Франція навчиться страждати, нехай вона бачить насолоду в стражданню за Волю, в пожертвованню своїм добробутом, своїм почуттям ради щастя цілого світу!

Каміль (тоном ввічливої насмішки, що під кінець стає різким і гострим). Максиміліяне, слухаючи тебе, я пригадав собі один уступ з Платона: «Коли я чую, казав добрячий генерал Лахез, коли я чую як людина говорить добре про чесноту і коли це справжній санкюлот, гідний тих слів, які він говорить, то це для мене невимовна насолода: мені здається, що це єдиний музика, що творить досконалу гармонію: бо всі його вчинки відповідають його словам, не тільки згідно яacobинській і Женевській моді, але згідно французькому тонові, що єдиний заслуговує назви республіканської гармонії. Коли до мене говорить така людина, він сповнює мене радістю і всякий подумає, що я скаженно люблю промови, так жадібно я слухаю його слова. Але той, хто виспіває чесноту, якої сам не дотримується, мене жорстоко засмучує і чим краще він говорить, тим більше відвертає він мене від своєї музики» (Під кінець цієї промови Демулен повертається спиною до Робесп'єра, який встає без жестів і без слів, щоб іти собі. Люсіль, стурбована напрямом, який взяла розмова, не спускає очей з Робесп'єра, бере його за руку і пробує жартувати.)

Люсіль (вказуючи на Каміля). Цей поганий хлопчисько раз у раз сперечається. Як би ти знав до чого він мене часом доводить! Любий Максиміліяне, ви все однакові. Ви сперечаетесь так само як в школі в Аррасі.

(Робесп'єр, холодний, не відповідає і збирається йти.)

Дантон (змінивши тон підходить до Робесп'єра з щирою сердечністю). Робесп'єре, ми всі троє винні. Будьмо людьми, що слухаються тільки розуму і вміймо приносити наші кривди в жертву рідному краю. Я йду тобі назустріч і простягаю тобі руку. Вибач мені нетерпеливе слово.

Робесп'єр. Дантонові здається, що досить одного слова, щоб загладити образу. Тому хто образив не тяжко забувати свої образи.

Дантон. Я розуміється помиляюся, коли у своїх противників хочу бачити таку саму великодушність, як у мене самого. Але думка про Республіку мусить переважати: Республіка потребує моєї енергії і твоїх чеснот. Коли моя енергія тебе відштовхує, думай про те, що твої чесноти викликають в мені огиду: отже ми квіти. Зроби так як я: заткни собі носа і рятуймо рідний край.

Робесп'єр. Я зосім не думаю, щоб одна людина була потрібна Республіці.

Дантон. Це слова всіх заздрісних. З цією гарною думкою вони холостять націю і позбавляють її всього, що творить її силу.

Робесп'єр. Там немає сили, де немає довірря.

Дантон. Ти мені не довіряєш? Ти віриш дурницям, які про мене оповідають, галюцінаціям Білльо-Варéна? Подивися на мене. Невже у мене обличчя лицеміра? Ненавидь мене, але не підозривай мене!

Робесп'єр. Людей судять по вчинкам.

Дантон. Що ти можеш мені закинути?

Робесп'єр. Ти тримаєш за одно з усіма партіями.

Дантон. У мене братерська душа для всіх нещасних.

Робесп'єр. Вихвалюються тим, що не мають зненависти і справді не мають її до ворогів Републіку, але цим руйнують Републіку. Милосерддя до ката, це — жорстокість до жертви. Ця лагідність примусила вже нас рівняти міста з землею; вона коштуватиме нам колись тридцять років горожанської війни.

Дантон. Ти скрізь вбачаєш злочинство! Це божевілля. Ти хорий, лікуйся, але не примушуй здорових пити мікстуру. Републіка пожирає сама себе. Ще є час спинити цей безглуздий жорстокий терор, що лютує у Франції. Але коли ти не поспішиш, коли ти не обєднаєшся з нами, то скоро сам не будеш в стані спинити його руйнуючої сили; силкуватимешся надаремне: він тебе спалить разом з другими.

Нещасний, хіба ти не бачиш, що зо дня, коли Дантона не буде, удар вразить тебе першого? Я тебе ще захищаю від пожежі.

Робесп'єр (відсовуючись від Дантона. холодно).
Нехай мене палить!

Каміль (тихо до Дантона). Ти забагато сказав, Дантоне; ти вразив його самолюбство.

Дантон. Во ім'я рідного краю, Робесп'єре, того рідного краю, який ми однаково палко любимо і якому ми все віддали, даймо повну амністію всім друзям і ворогам, аби тільки вони любили Францію! Нехай ця любов змиє усі підозріння, всі помилки! Без неї немає чесноти. Як вона є — немає злочинства!

Робесп'єр. Без чесноти, батьківщини немає!

Дантон (наступаючи, загрожуючо). Ще раз прошу в тебе миру. Подумай, чого мені коштує йти тобі назустріч. Але я проковтну кожне пониження, коли воно на користь Республіці. Дай мені руку. Випусти Фабра, поверни Вестермана до армії, захисти Геро і Філіппо проти скажених!

Робесп'єр, Я можу тільки боротися проти злочинства, а не керувати ним.

Дантон (от-от вибухне, стримується). От же ти війни хочеш, Робесп'єре? Подумай гарненько.

Робесп'єр (байдужий, повертається спиною до Дантона і звертається до Демулена). Каміле, в останнє; припини свої панади на Комітет?

Каміль. Нехай не заслуговує їх.

Робесп'єр. Скорися, як і інші наказам нації.

Каміль. Я представник нації: я маю право говорити за неї.

Робесп'єр. Ти повинен подавати приклад послуху законам.

Каміль. Ми занадто добре знаємо як закони робляться. Ми всі адвокати, прокурори, правники, Робесп'єре; ми знаємо що покривається величністю законів. Я б сміявся, дивлючись на нас укупі, як би не думав про сльози, які ллються через ту комедію, яку ми граємо. Люде задорого платять за нас. Чеснота сама не варта тої ціни, яку ми за неї вимагаємо, тим менше варто її злочинство.

Робесп'єр. Хто не має сили для того, щоб виконати своє завдання, не повинен брати його на себе. Хто ж узяв, повинен йти мовчки наперед, аж поки не впаде під його тягарем.

Каміль. Я готов приносити себе в жертву, але не других.

Робесп'єр. Прощай, подумай за Геро́.

Каміль. Чому ти згадуєш Геро́?

Робесп'єр. Геро́ арештували.

Дантон, Каміль. Арештували? Він тільки що тут був!

Робесп'єр. Я знаю.

Люсіль. Але що ж він зробив? Максимиліяне, в чому його провина?

Робесп'єр. Він переховував вигнанця.

Каміль. Він виконував свій обов'язок.

Робесп'єр. Комітет виконав свій.

Дантон (вибухає). Паскудо! Ти мене провокуєш! Ти оттак хочеш нас усіх перерізати, один по одному? Ти обрубувєш дубові найбільші гіляки, перше ніж узятись до стовбура? . . . Коріння моє іде вглиб землі, до самого серця французького народу. Вирвавши його ти знищиш Республіку. Як я впаду то роздавлю усіх вас, і гидкі пацюки, що гризуть мене, перші будуть жертвами. Моя довготерпеливість піддає вам духу? Нечисть нахабно налазить на мене . . . Цього вже досить. Лев обтруситься . . . Та хіба ти не знаєш, мизерний, що як би я схотів, я б тебе роздушив пальцями, мов ту вошу! Хай живе війна, коли ви її хочете! Запал минулих боїв ударив мені в голову. Голос цей, що занадто довго мовчав почують знову, він знов кине народ в бій проти тиранів.

Каміль. Ми поведемо напад на нові Тюйлері. «Старий Корделєр» засурмить до наступу.

(Робесп'єр не змигнувши оком прямує до дверей. Люсіль, смертельно стурбована, не маючи сили розмовляти, зникає на хвилю в сусідню кімнату і поспішно вертається з дитиною на руках і підносить її Робесп'єрові.)

Люсіль. Максиміліяне! . .

(Робесп'єр повертається, дивиться на малого Гораса, хвилинку вагається осміхається до нього, потім бере його й сідає. Цілує дитину, дивиться на Люсіль і на Каміля. Потім, весь час мовчки, віддає дитину Люсіль і виходить не дивлячись ні на кого. Уся ця сцена відбувається дуже стримано, без жадного помітного зворушення, крім у Люсіль.)

Сцена V.

Каміль. Бідна Люсіль, ти занепокоїлась?

Люсіль. О Каміле, Каміле, який ти небережний!

Каміль. А тільки що ти сама мене підбивала.

Люсіль. А! Як я тепер жалкую!

Каміль. Треба говорити те, що думаєш. А зрештою (знизує плечима)! Чи ба! Мені нема чого боятися: він мене любить, він мене завжди боронитиме!

Люсіль. Мені страшно.

Каміль. Йому страшніше ніж нам: голос Дантона вже зробив своє. Він з тих людей, що люблять тільки тих, кого бояться. А ну лишень! Треба побачитись з нашими, порозумітися з ними. Не гаймо часу . . . Ходимо, Дантоне.

Дантон (сидючи, розсіяно). Еге. Куди ходім?

Каміль. До Філіппо, до Вестермана, щоб рятувати Геро.

Дантоп. Завтра, завтра.

Каміль. Буде запізно

Дантон (дуже сумно, дуже лагідно). Люсіль, почитай мені що небудь, пограй мені, розваж мене.

Люсіль. Що тобі таке?

(Стаючи за ним схиляється йому на плече; він бере її руку і тулить до щок.)

Дантон. О Республіко! Самій себе нищити. Нищити працю рук своїх, нищити Республіку! Чи ми будемо переможцями, чи вони, хіба не все одно? Переможені і одні і другі!

Каміль. Чи так, чи сяк, а ми переможці, увінчані славою!

Дантон (рішучо, встаючи). Ходім, і нехай цілий світ здрігнеться від гуку з яким впаде Республіка! . .

ДІЯ II.

Кімната Робесп'єра в родині Дюплé. Вікно. Двоє дверей. Голі, побілені стіни. Ліжко оріхового дерева з синіми в білих квіточках заслонками. Дуже скромне бюро. Кілька солом'яних стільців. Полиці з книжками. На вікні в шклянці кілька квіток. На авансцені посереді груба, з одного боку її стілець, з другого — осліп. Ліворуч двері до Дюплé. З вікна видко подвіря де працюють теслярі. Чути як робітники забивають цвяхи, гемблюють і пиляють. Робесп'єр сам. Сидить коло бюро.

Сцена I.

Пані Дюплé, Робесп'єр.

Пані Дюплé (відчиняє двері). Я тобі заважаю, Максиміліяне?

Робесп'єр (привітно осміхаючись). Ні, громадянко Дюплé.

(Простягає їй руку.)

Пані Дюплé. Все працюєш. Ти й не лягав цієї ночі.

Робесп'єр. Я був у Комітеті.

Пані Дюплé. Я чула як ти вернувся. Вже було по третій годині. Але хіба ти не міг виспатись уранці?

Робесп'єр. Я мало сплю. ти це знаєш: я привчив своє тіло слухатися.

Пані Дюплé. Ти обіцяв мені не сидіти до пізна. Ти втомлюєшся і ще занедужаєш. Що ж тоді буде з нами?

Робесп'єр. Мої милі друзі, вам же доведеться таки привичаюватися обходитися без мене. Я ж не весь час тут буду.

Пані Дюплé. Як? ти хочеш від нас ітти?

Робесп'єр (разом щире і підкреслюючи). Ні, але проте, я піду від вас швидче, ніж ви думаєте.

Пані Дюплé. Цьго я тобі не дозволю: я збираюся підти першою, але я ще не поспішаюся.

Робесп'єр (осміхаючись). Я був би спокійніший, як би знав, що про менеменьче дбають.

Пані Дюплé. Як? Тобі неприємно, що тебе люблять?

Робесп'єр. Франції було б краще, як би вонаменьче думала про Робеспєра, а більше дбала про волю.

Пані Дюплé. Воля і Робесп'єр — то одно.

Робесп'єр. Оце мене й турбує. Я боюсь за її здоровля.

Пані Дюплé (підходить до вікна). Який вони здійсмають галас на подвіррю! Я певна, що це стукотіння молотком та гемблем тобі заважає. • Двадцять раз я просила Дюплé, щоб робітники не починали так рано працювати, щоб не будити тебе, як ти спиш; але він каже, що ти заборонив робити зміни.

Робесп'єр. Його правда. Я відночиваю від цієї розміреної діяльності навколо мене. Праця має добрий вплив і на інших, і на самого себе. Вона відсвіжує отруйне і убивче повітря після повних гарячкових думок ночей, в які ми примушені жити.

Пані Дюплé. Через яку саме працю ти сьогодні не спав?

Робесп'єр. Не працю, а турботи.

Пані Дюплé. У тебе заклопотаний вигляд, мов на передодні катастрофи.

Робесп'єр. Так, катастрофи.

Пані Дюплé. І ти не можеш її попередити?

Робесп'єр. Далеко ні, я мушу її виконати.

Пані Дюплé. Я не маю права тебе роспитуватися: але сьогодні не треба журитись, уся оселя сьогодні святочно настроєна: Леба́ і Сен-Жюст повернулися цієї ночі з армії.

Робесп'єр. Сен-Жюст повернувся? Тим краще: мені потрібна його воля.

Пані Дюплé. Я забула тобі сказати: Там якийсь генерал хоче тебе бачити, генерал Вестерман. Він ще вдосвіта прийшов, та я не пустила його сюди. Він сказав що за годину повернеться. Пустити його?

Робесп'єр. Не знаю.

Пані Дюплé. Він уже довго чекав на дворі. Саме дощ ішов.

Робесп'єр. Добре.

Пані Дюплé. Ну її погода була сьогодні вночі! Я вернулась мокрісенька.

Робесп'єр. Де ж ти була?

Пані Дюплé. На базарі. З півночі стояла в черзі. От штовхались! Йї на хвилинку не можна було задрімати; одразу тебе спихали з твого місця. А як відкрили брами, то счинилися бійка. На щастя я вмію боронити свої права. Ну, я дістала чверть масла і троє яець.

Робесп'єр. Троє на цілу родину. — це не багато.

Пані Дюплé. Елеонорі, Елизаветі і тобі — моїм трьом дітям.

Робесп'єр. Добряча матусю Дюплé, і не думай, щоб я одняв у тебе шматок з рота.

Пані Дюплé. Ти ж не відмовиш мені, я тільки для тебе туди й ходила. Ти хоровитий, нездужаєш на живіт. Як би ти ще хоч м'ясо їв! Але ж ти забороняєш купувати.

Робесп'єр. М'яса так мало. Нехай зостанеться військовим та хворим. Ми видали наказ щоб був світський піст. Я й мої товариші повинні подавати приклад.

Пані Дюплé. Не всі такі совісні, як ти.

Робесп'єр. Я знаю; я бачив як деякі бенкетують серед загального лиха: мене це в жах кидає. Кожен з отаких бенкетів одіймає у батьківщини силу зо тридцяти її оборонців.

Пані Дюплé. От лихо! Нема більше ні м'яса, ні птиці, ані набілу. Городина вся йде для армії. А до того ще нічим палити. Сьогодні, другу ніч Дюплé стояв у черзі коло баржі з вугіллям, оце повернувся з порожніми руками. А про дрова нічого й думати. Знаєш яку ціну заправили з мене за стос? — Чотиріста ф'рлків! — Щастя що до весни вже йдеться. Ще один місяць і було б по нас. Відколи живу не зазнала такої лютої зими.

Робесп'єр. Так, тобі тяжко прийшлося, вам усім, бідному жіноцтву, тяжко приходиться але скільки у вас відваги! Хоч признайся, що, не зважаючи на всі ці труднощі ви зазнали також і радости прикладати рук, усі, від найменшого до найбільшого, до великої справи: цілого світу!

Пані Дюплé. То правда, я щаслива. Щоб не прийшло тепер, а час, який ми перебуваємо в оціх злиднях зостанеться найкращим у нашому життю: це не звичайні безглузді страждання, що ні до чого не доводять. Від кожного дня, що ми постимо, нація збогачується. А як пишаємося тобою, Максиміліяне! Учора, перучи, я собі думала: яка я не на є бідна міщанка, яка не забезпечена на завтрашній день і як не тяжко мені розпочинати щодня погоню за насущним хлібом, проте я працюю для добробуту рідного краю: праця моя не йде на даремне; кожне з моїх зусиль зараховується для перемоги і разом з вами я йду на чолі людскости.

(Робітники на подвіррю співають:)

Куймо, рубаймо й пиляймо
Держало до списа, до мушкета приклад.
Сили усі прикладаймо,
Оборонці Республіки, вам нічого не бракуватиме.

Пані Дюплé (осміхаючись). Вони тільки що скінчили замовлення для Північної Армії: хоч і на голодний живіт, а вони собі щасливі.

Робесп'єр. Прекрасний народ! Як добре творити з тобою одно! Як подарувати тим, що намагаються засмітити це джерело самовідречення і саможертви?

(Чути як Вестерман нетерпляче гукає на подвіррю.)

Пані Дюплé. Це генерал! Його бере нетерплячка.

Робесп'єр. Скажи йому, щоб ішов сюди.

(Пані Дюплé виходить. — Робесп'єр кидає погляд в дзеркало. В один мент обличчя його міняється, стає твердим, непорушним, холодним.)

Сцена II.

Робесп'єр, Вестерман.

Вестерман (входить бурхливо). Грім би тебе побив! Насилу! Вже зо дві години як я стовбичу у тебе під дверима. Чорт! До тебе тяжче ввійти ніж до Вандейського міста . . .

(Робесп'єр заклавши руки за спину, непорушний з суворим обличчям, міцно стуленими устами дивиться Вестерманові просто ввічі. Вестерман на хвилину збитий з позиції, говорить далі:)

Вестерман. Я думав ти не хочеш мене прийняти. Демулен мені казав, що мене не допустять. А я поклявся, що ввійду, хоч би мені довелось бомбардувати з гармат твої двері . . . (сміється). Вибач мою військову одвертість. (Робесп'єр мовчить. Вестерманові все більше і більше не по собі, але силкується надати собі непримусений вигляд.) Хай йому чорт! Тебе до-

бре стережуть. Коло дверей на варті стоїть гарна дівчина; латає панчохи. Приступитись до тої панни не можна! Непідкупна, мов ти сам. Довелося б пройти не инакше як по її тілу. У ворожому краю це не було б уже так прикро. . . (примушено сміється, Робесп'єр мовчить, але нетерпеливо ворухить руками. Вестерман сідає, хоче умоститись. Робесп'єр стоїть. Вестерман встає). Ті дурні кажуть, що ти мені ворог. Я на це тільки знизую плечима. Чеснота, щоб була ворогом другій чесноті! Деж таки! Чи Арістід може бути ворогом Леонідові? Чи бастіони Республіки та вали батьківщини не для того зроблені, щоб спиратися один на одного? Такі люде, як ми з тобою, яким слава народня стоїть понад усе, можуть же порозумітись, правда-ж? . . . (Простягає йому руку. Робесп'єр не відповідає і не вірухавється.) Ти не хочеш простягти мені руки? Грім би тебе вдарив! Так це правда! Ти мені ворог? Ти задумав мене звалити? Сто чортів! Як би я це був знав! . . Чи я блазень який, що ти лишаєш мене дві години чекати у себе на подвірю, що навіть не попросиш сісти у себе в хаті, а примушуєш мене стояти і балакати і навіть не відповідаєш? Бий тебе сила Божа!

(Тупає ногою об підлогу.)

Робесп'єр (холодно). Генерале, ви заблудили. Від Леонида до Дядька Дюшена добрий

шмат дороги. Ви шукаєте свої зразки в небезпечному місці.

Вестерман (не розуміючи). В якому місці?

Робесп'єр. На пляцу Республіки.¹⁸⁾

Вестерман (цілком збитий з толку). Але що ж я, громадянине, нарешті зробив? В чому ти мене обвинувачуєш?

Робесп'єр. Комітет Громадської Безпеки вам то скаже.

Вестерман. Я маю право на те, що б мене попередили.

Робесп'єр. Питайтеся у свого сумління.

Вестерман. Воно мені нічим не докоряє.

Робесп'єр. Мені шкода тих, що не можуть вже чути голосу свого сумління.

Вестерман (силкуючись бути спокійним але голос його тремтить від горя і гніву). Мене сумління докоряє лиш за одне: що віддав своє життя невдячній батьківщині. От уже тридцять років як я терплю ради неї всякі злидні. Десять раз урятував я її від ворожого нападу. Ніколи вона не визнавала моїх заслуг. Перший ліпший ябедник на мене доносить: слухаються анонимних листів вояків, яких я покарав як боягузів; обвинувачують мене, загрожують мені, скидають мене з посади, а дурні, кретини, канальї ідуть наперед понад мене. Мені треба слухатися Росіньоля, дурного ювілера, який нічого і сенько не тямить у військових справах,

а відзначається тільки своїми безглуздими вчинками і який за собою тільки те й має, що вийшов з багна та що за нього стоять якобини. Клебёр, Дюбайє та Марсо нидіють на другорядних постах, а крамарь Ніор командує двома арміями!

Робесп'єр. Републіка більше надає значіння републіканським переконанням голови армії, ніж його військовим здібностям.

Вестерман. Чи Републіке надає значіння поразкам Росіньоля?

Робесп'єр. Відповідальність за поразки падає зовсім не на Росіньоля, а на тих хто його оточує. Як що Клебёр, Дюбайє та Вестерман так пишаються своїми здібностями, нехай тими здібностями скористується генерал, якого призначив народ!

Вестерман. То ви хочете позбавити нас слави наших вчинків?

Робесп'єр. Так.

Вестерман. Признайтесь: військова слава вас лякає, ви хочете її понизити?

Робесп'єр. Так.

Вестерман (ущипливо). Вона стала вперек адвокатському честолюбству?

Робесп'єр. Вона ображає розум, вона загрожує Волі. Чим ви всі так пишаєтесь? Ви

робіть тільки свій обов'язок. Ви важите своїм життям? Ми всі тут важимо своїми головами в цій страшній грі, яку ми ведемо проти деспотизму. Чим ви заслуговуєте більше, важучи життям, ніж ми? Ми всі завзялися або перемогти, або вмерти. Ви, так само як і ми — знаряддя Революції, сокира, яка серед ворогів має прокласти шлях Республіці. Це страшне завдання, яке треба взяти на себе без страху але й без гордощів. Вам нема чого величатися вашими гарматами більше, ніж нам гільотиною.

Вестерман. Ти зневажаєш величність війни.

Робесп'єр. Величність може мати тільки чеснота. Де б вона не була: у війську, серед робітників, законодавців, Республіка її поважає. Але злочинці нехай тремтять! Ніщо не оборонить їх від ударів, ні раги, ні шаблі.

Вестерман. Це ти мені загрожуєш?

Робесп'єр. Я нікого не називаю. Горе тому, хто сам на себе накликає.

Вестерман. Грім би тебе вдарив! (Робить загрожуючий рух. Робесп'єр не ворухиться. Вестерман увесь тремтить і повертається до виходу непевними кроками.) Стережися Сулла! У мене міцніша голова ніж у Кюстіна. Є ще люде, які не бояться тиранії. Я піду до Дантона. (Натикається на стіну перше ніж попасти у двері і виходить з грюком.)

Сцена III.

Робесп'єр, Елеонора Дюплє.

Елеонора (виходить з дверей до помешкання Дюпле). Нарешті! Пішов! О, Максиміліяне, як я хвилювалася поки він тут був!

Робесп'єр (лагідно осміхаючись). Люба Елеоноро, ви підслухали?

Елеонора. Голос цього чоловіка налякав мене; я не могла втриматись, щоб не прийти; я була отут, в матусиній кімнаті.

Робесп'єр. Що ж ви могли зробити, як би у нього були лихі наміри?

Елеонора (ніяково). Я не знаю.

Робесп'єр (бере її за руку, яку вона сховала за спиною). Що це таке!

Елеонора (червоніючи). Пистоль. Філіп залишив його цієї ночі на столі, як вернувся додому.

Робесп'єр (бере у неї пистоль і держить її руку в своїх). Ні, ні, ці руки не повинні бруднитися від дотикку смертоубійчих знарядь! Навіть щоб урятувати моє життя, вони не повинні проливати кров. Нехай лишиться на світі принаймні дві дружніх руки, дві невинних руки, щоб очистити світ і серце Робесп'єра від їхньої кривавої долі, — як справа буде довершена.

Елеонора. Нащо так важити собою? Ви провокували цього чоловіка, а про нього кажуть, що він такий жорстокий.

Робесп'єр. Я зовсім не боюся рубак. Як тільки їх вивести з бою, сила їх стає порожнім грюком; у них тремтять коліна, коли вони стають перед цією, новою для них силою, якої їхня криця ніколи не зустрічала в бою, перед Законом.

Елеонора. Громадянин Фуше також приходив; але його не пустили, так як ви веліли.

Робесп'єр. Мої двері назавжди зачинені тому, хто обезчестив величність Терору погромами в Ліоні.

Елеонора. Він не хотів ітти, плакав.

Робесп'єр (твердо). Крокоділ також плаче.

Елеонора. Він пішов до вашої сестри просити, щоб заступилася за нього.

Робесп'єр (вираз його раптом міняється, збентежено, злякано). О, Боже, це ж вона прийде! . . . Поганець запевнив її, що закохався в неї; вона не має до нього найменшої поваги, але увага чоловіків, байдуже яких саме, завше зворушує жінку. Вона буде його боронити. Ради Бога не пускайте її! Скажіть їй, що я занятий, що я нікого не можу бачити.

Елеонора (осміхаючись). Вам не страшні всі тирани Європи, а сестри свої ви боїтеся.

Робесп'єр (осміхаючись). Вона добра жінка, вона мене любить. Але як вона мені обриває! Її безконечні заздрощі, оті сцени, що вона кожної хвилини робить! У мене голова обер-

том іде. Мені здається я готов усе зробити, аби тільки вона замовчала.

Елеонора. Заспокойтесь, мама знає і не пустить її.

Робесп'єр. Вірні мої друзі! Як ви дбаєте про мій спокій!

Елеонора. Ми за те відповідаємо перед народом.

Робесп'єр. Як мені добре у вашій хаті! Якний спокій відчуває тут моя душа! Це не еґоїстичний затишок, далеко від зовнішніх бурь. Двері настіж відчинені турботам про батьківщину але на порозі цієї хати вони набірають якогось, я не знаю, поважного відтінку. Тут маєш мужність зустріти свою долю не схилиючи голови, глянути їй просто ввічі. Я ще ні разу не переступив цей поріг без того, щоб на мене не дихнуло миром і надією від цього повітря на подвіррю, цього духу розпиляного дерева. Чесне обличчя Дюплé, сердечний голос вашої матері, ваша рука, Елеоноро, яку ви мов рідна сестра, простягаєте мені. стільки щирої приязні дають мені почуття найдорожче, найрідче, почуття якого мені бракує і якого мені так потрібно!

Елеонора. Якого?

Робесп'єр. Почуття довірря.

Елеонора. Ви кому небудь не довіряєте?

Робесп'єр. Я не довіряю всім людям. Я читаю брехню в очах, я бачу хитрість, яка притаїлася під запевненнями в щирості. Їхні очі, уста їхні, стискання рук, уся істота їхня бреше. Підозріння отруює всі мої думки. Мене природа наділила найніжнішими почуваннями. Я люблю людей, я хотів би їм вірити. Але як ще їм вірити, коли, так як я, що дня бачиш, як вони по десять раз ламають присягу, продаються, продають своїх, продають своє військо, свою, батьківщину ради страху, ради честолюбства, з розпусти, зі злоти? Я бачив як зрадив Мірабó, як зрадили Лафайєт, Дюмур'є, Кюстин, король, аристократи, Жірондини, гебертісти. Військо продалоб двадцять раз рідний край, як би не відчувало весь час за спиною тінь гільотіни. Три чверти Конвенту роблять змову проти Конвенту. Розпуста відчуває обмеження героїчної дисципліни, яку накладає на неї Революція. Вони не сміють просто напасти на чесноту, а ховаються під машкарою жалонців, милосердя, щоб одурити громадську опінію, зворушити її і, на користь злочинцям, нацькувати її на патріотів. Я поздираю з них личини, я примушу Загальне Зібрання Конвенту побачити, що під ними ховається гидке обличчя зради. Я примушу потайних співучасників зрадників разом, зо мною засудити їх, або загинути з ними; Республіка матиме

перемогу. Але серед якої руїни, Господи! Злочинство — то гідра. З кожної краплі крови, що падає, повстають нові потвори. Найкращі люде, один одному піддаються зраді. Позавчора Філіппо, вчора Дантон, сьогодні Демулен. Демулен, мій друг дитинства, мій брат! . . . Хто буде зрадником завтра?

Елеонора. Невже це можливо? Стільки зрад! І ви маєте докази?

Робесп'єр. Маю, і більше ніж докази: маю моральне переконання, цей негасимий світоч, який мені ніколи не зраджує.

Елеонора. Ні, ви не можете помилитися: ви все знаєте, ви читаєте в серцях. Горенько! Невже вони всі зрадники?

Робесп'єр. Є чотири, чи п'ять чоловік, яких я поважаю: чесний Кутон, він не відчуває своїх страждань, а думає тільки про страждання цілого світу, лагідний і скромний Леба; мій брат, він має благородну душу, але занадто любить утіхи: двоє дітей і вмираючий.

Елеонора. А Сен-Жюст?

Робесп'єр. Того я боюся. Сен-Жюст, то живий меч Республіки, невмолима зброя, яка й мене, разом з другими, принесе в жертву своєму залізному закону. — Решта ж — зрадники . . . Ім заважає моє ясновидження, любов народу викликає у них заздрість, вони все роблять, щоб зробити мене ненависним. Про-

консули Марселю та Ліону покривають свої жорстокості імям Робесп'єра. Контр-революція ховається під личиною терору. Як що я хоч на хвилину знесилюся, то я пропав, пропала і Республіка. Кутон — хворий, Леба і мій брат — двоє легкодухів. Сен-Жюст далеко, він приборкує армії. А я один посеред цих зрадників, що оточують мене і стараються напасти на мене ззаду. Вони мене вб'ють, Елеоноро.

Елеонора (беручи його за руку, з молодечим поривом). Як що ви вмрете, то вмрете не одні.

Робесп'єр (дивиться з ніжністю на неї. Вона червоніє). Люба Елеоноро, ні, ви не умрете. Я дужчий за своїх полохливих ворогів. І правда зо мною.

Елеонора. А! Яка журба сушить вас, коли ви повинні бути таким щасливим: ви ж працюєте для загального добра! Яке життя несправедливе!

Робесп'єр. Я вас засмутив. Мені не треба було захитувати ваше довірря до життя. Вибачте.

Елеонора. Не шкодуйте нічого. Я горда вашим довіррям. Цілу ніч я думала про ті сторінки Руссо, які ви нам читали вчора. Вони чудово колисали мою душу. Мені вчувався ваш голос і ті ніжні слова . . . О! Я знаю їх напам'ять.

Робесп'єр (з ніжною, трохи меланхолійною усмішкою, трохи бундючно, проте щиро). «Сполучення сердець надає журбі щось ніжне і зворушливе. чого не мають задоволені істоти; дружба умисне послана нещасним, щоб полекшити їхнє горе та потішити їхні страждання . . .» (Елеонора, яку Робесп'єр держить за руку, мовчить осміхаючись і червоніє.) Ви нічого не кажете?

Елеонора. «Чи можуть слова, якими обмінюєшся з другом, бути варті того, що відчуваєш коло нього?»

Пані Дюплé (знадвору). Максиміліяне. Сен-Жюст прийшов. (Елеонора втікає.)

Сцена IV.

Робесп'єр, Сен-Жюст.

Сен-Жюст входить спокійно. Робесп'єр іде йому на зустріч. Стискають один одному руки, ніби зустрічаються по кількох годинах розлуки.

Сен-Жюст. Добридень.

Робесп'єр. Здоров, Сен-Жюсте. (Сідають.)

Сен-Жюст (дивиться, спокійно). Я радий тебе бачити.

Робесп'єр. Леба́ нам писав, що ледве не сталося так, що ми б тебе ніколи більше не побачили.

Сен-Жюст. Так. (Мовчавши.) Нам треба зброї; в армії немає рушниць.

Робесп'єр. Коло того працюють — цілий Париж тим зайнятий. Церкви повернено на кузні. Всяку иншу працю припинено. Проходячи ти міг бачити, як теслярі Дюплé роблять приклади до рушниць. Годинникарі роблять замки; на мійських майданах дзвенять молоти на ковадлах.

Сен-Жюст (помовчавши). Харчів немає. Цілі дівізії не мають фуражу. Часу мало, похід розпочнеться найпізніше за три тижні; треба, щоб з усієї Франції кров прилила на північ.

Робесп'єр. Дано накази. Франція постує, щоб військо мало що їсти.

Сен-Жюст. Як тільки я вам не буду більше потрібний своїми порадами, пустіть мене назад. Перші зутички будуть рішучими. Треба напружити всі пружини акції.

Робесп'єр. Чи тебе таке життя не нищить?

Сен-Жюст (Щиро, палко, зконцентровано, без жадних жестів). Воно дає мені відпочинок від порожніх суперечок. Діло і думка ідуть одно за одним, як за блискавкою грім. Кожне зусилля волі зараз же записується у вічність людскою кровю та долею цілого світу . . . Величне завдання! Серце мліє! . . . Вночі, в снігах, на передових лініях армії, на сумних просторах фламандської рівнини, під безмежним холодним небом, я відчуваю як радісний трепіт пробігає мені по тілу і кров хвилями

приливає мені до серця. Самі-самісенькі, загублені серед всесвітньої темряви, оточені ворогами, одною ногою в могилі, стоїмо ми, одні в цілій Європі, на сторожі коло Розуму, Живого Світочу. Кожною нашою постановою ми міняємо долю світу. Ми наново творимо Людину.

Робесп'єр. Щасливий той, кого німічне тіло не приковує тут далеко від діла!

Сен-Жюст. Хто ж більше робить діла ніж ти? Воля світу — в Парижі.

Робесп'єр. Тут, борючись проти зла почуваш себе заплямованим. Брудниш себе мимоволі. Признаюсь, коли я бачу, як потік Революції котить намул злочинств всуміш з чеснотою, я боюся бути навіки заплямованим в очах нащадків ганебним сусідством з злочинними людьми.

Сен-Жюст. Між ними і собою постав сокиру. До бруду можна торкатися тільки залізом.

Робесп'єр. Розпушта обхоплює все. Людей, на яких я найбільше рахував. Старих друзів.

Сен-Жюст. Жадних друзів! Рідний край понад усе.

Робесп'єр. Дантон загрожує. Дантон став непевним. Він розливається палкими і образливими словами. Оточує себе інтригантами роспусниками, зруйнованими фінансістами, скиненими з посад офіцерами. Ріжні незадоволені групуються навколо нього.

Сен-Жюст. Дантон повинен зникнути!

Робесп'єр. Дантон був республіканцем. Він любив рідний край. Він може його ще любить.

Сен-Жюст. Той не любить рідного краю, хто не віддає йому пошани суворістю свого життя. Той не республіканець, хто має хиби аристократії і керується її приписами. Я ненавижу Катіліну: його цинічне серце, його боязький розум, його негідна політика, що хитається між партіями, щоб усіма користуватись, принижує Республіку. Дантона треба звалити!

Робесп'єр. Падаючи він потягне за собою необережного Демулена.

Сен-Жюст. Отого безсоромного балакуна, для якого нещастя рідного краю тільки матеріал для ефектного стилю, отого блискучого, порожнього розуму, що для антитези приніс би в жертву свободу!

Робесп'єр. Він дитина, яку дурять приятелі та його власний нахил до дотецу.

Сен-Жюст. Дотеп є також злочинством коли Франція в небезпеці. Нещастя рідного краю накладають на всю державу сумний і релігійний відтінок. Я не довіряю тим, хто сміється.

Робесп'єр. Я люблю Демулена.

Сен-Жюст. Я тебе люблю. Як би ти сам став злочинцем, я б тебе обвинувачував.

Робесп'єр (з ніяковістю відсувається; помовчавши знов наближається). Спасибі.— Ти щасливий; ти ніколи не вагаєшся. Ніщо в тобі не переважає твоєї ненависти до зла.

Сен-Жюст. Я бачив зло більш зблизьку ніж ти.

Робесп'єр. Де-ж?

Сен-Жюст. В собі.

Робесп'єр (здивовано). В собі? Та твоє ціле життя є зразок самовідречення та подвигу!

Сен-Жюст. Ти не знаєш.

Робесп'єр (недовірливо). Якісь гріхи молодости?

Сен-Жюст (понуро). Я був на краю прірви; на дні її я бачив злочинство, готове проковтнути мене. З того часу я поклявся знищити його в світі, так само як і в собі.

Робесп'єр. Я часом знесилююсь в цій боротьбі. Ворогів занадто багато. Чи зможемо ми перетворити людскість? Чи забезпечимо панування нашим мріям?

Сен-Жюст. В той день, коли я переконаюсь, що це неможливо виконати, я заколю себе кинжалом.

Елеонора (відчиняючи двері, тихо). Білльо-Варен і Вадье.

Сцена V.

Білля-Варен, нахиливши голову, понурій, знесилений від втоми, погляд трохи дикий. **Вадьє**, затиснені уста, насмішкуватий, жовчний. — **Робесп'єр** і **Сен-Жюст** підводяться, дуже холодно вітаються, киваючи головами, коротко і сухо, не простягаючи рук.

Білля. Привіт і братерство!

Вадьє (побачивши Сен-Жюст). Сен-Жюст . . . Ну, то справа піде на лад. Ми наздоженемо втрачений час. (Білля-Варен і Ваде сідають без церемоній. Сен-Жюст проходиться. Робесп'єр стоїть спершись на вікно. Мовчанка.)

Білля. Гільотіно, ти занадто довго чекала. Робесп'єре нам загрожує небезпека. Коли Дантон житиме ще завтра на світі, Воля пропала.

Робесп'єр. Якісь новини?

Білля (папери в руках). Подивися, зрадник не вгамувався.

Робесп'єр. Хто?

Вадьє. Твій друг, Максиміліяне, Каміль, любий Каміль.

Робесп'єр. Він знов щось написав?

Білля. Тільки що захопили цю коректу. Читай.

Вадьє (потираючи руки). Сьоме число «Старого Корделєра» Продовження, «Вірую» добрячого апостола.

Робесп'єр. Скажений! Чи він таки не замовчить?

Білля́ (захоплений своєю невідчепною думкою).
Гільотіна!

Сен-Жюст (читаючи з Робесп'єром). Це повія.
Він хорий на бажання безчестити себе.

Робесп'єр. А Дантон?

Білля́. Дантон ворухиться; балакає в Пале-Роялі. Лає Вадьє, мене, всіх патріотів; коло нього Демулен. Вони сидять за столом з Вестерманом та повіями, вигукують безсоромні лайки проти Ко́мітету. Народ товпиться, сміється.

Сен-Жюст. Ти чуєш Робесп'єре?

Робесп'єр (з призирством). Жадної небезпеки.
Поки Дантон скінчить п'ятику, ми маємо час поволі обміркувати. (Дивиться на папери.) Божевільний, він сам себе губить!

Вадьє. А! На цей раз, мій голубе, йому немає повороту.

Білля́. Голова його піде слідом за ним!

Сен-Жюст (читає). Він рівняє Конвент до Нерона та Тиберія.

Білля́ (читає). Він сміє говорити, що ми переслідували Кюстина з наказу Пітта, і не тому, що Кюстин зрадив, а тому що не досить зраджував.

Вадьє (читає). «Ко́мітет зведе Загальне Зібрання Конвенту до рабського стану дорад-

чого парламенту, неслухняних членів якого садять до Бастилії.»

Робесп'єр (поправляє). Тут стоїть: «Звів-би», а не «зведе».

Вадьє. Це все одно.

Білля́о (читає). «Що заважає Комітетові знищити Републіку, коли тих депутатів, яких він не може підкупити, він замкне до Люксембургської тюрми.»

Робесп'єр (поправляє). Тут стоїть: «Готов замкнути.» а не «замкне».

Білля́о (нетерпляче). Чого ти все сперечаєшся!

Сен-Жюст (читає). Він має безсоромність запевняти, «що військові влади призначають на найвищі посади в армії братів тих артисток з якими вони разом сплять».

Вадьє. Дезорганізація оборони, приниження Франції в очах чужинців, ніщо його не спиняє, коли нестриманий, недорікуватий язик йому свербить.

Білля́о. А до того все перемішано з закликами до милосерддя, фразами про гуманність! . . .

Вадьє. Сльози з цукру, немов у якого кондитора!

Сен-Жюст. Чутливі люде—гірше кар єгипетських. Жаден тиран не коштує людскости стільки сліз. Зрадники з Жіронди теж називали себе чутливими людьми, ті що по цілій

Франції готові були запалити пожежу повстання.

Робесп'єр. Демулен безсилий, дитинний; але не бунтівник. Він мій друг дитинства, я його знаю.

Вільо́ (з підозрінням). Хиба приятелям Робесп'єра треба робити якісь полехкості?

Вадьє (глузливо читає число «Старого Корделєра»). Слухай ще, Максиміліяне: осьде для тебе. Виходить коли ти замикаєш доми розпусти і виявляєш велике старання, щоб підняти моральність і розігнати повій, то це все згідно вказівкам Пітта бо ти «таким чином позбавляєш уряд найбільшої його опори: пониження моральности». Ти чуєш, «Праведниче», це ж тобі припадає до смаку?

Сен-Жюст. Низька, лицемірна душа!

Більо́ (бурхливо). Гільотіна! (Падає головою на стіл, мов підбитий віл.)

Робесп'єр. Зомлів!

Вадьє (байдужо). Запаморочення.

Сен-Жюст (відчиняє вікно. Більо́ приходить до пам'яті). Ти хворий, Більо́?

Більо́ (хрипким голосом). Ти хто такий? . . . Злочинці! . . . — Я більш не можу. От уже десята ніч, що я не сплю.

Вадьє. Він по ночах в Комітеті, а вдень у Зібранню,

Робесп'єр. Ти перепрацювавсь. Хочеш, тебе на кілька день хтось заступить?

Білля́. Непідготованому не можна взяти на себе мою працю: листуватися з провінцією, держати в руках всі нитки з цілої Франції, крім мене ніхто не зможе. Як я виїду, увесь клубок замотається. Ні, я мушу zostаватися на місці, поки не здохну.

Сек - Жюст. Ми всі повмираємо коло обов'язку.

Білля́. Природо! Ти мене сотворила не для цих бурь! Подих убійчих вітрів з пустині сушить мою душу. Мое занадто чутливе серце було сотворене для затишку, дружби, зворушливих почувань ніжної родини!

Вадьє (іронічно). А ну, Білля́, годі розжалоблюватися!

Білля́ (вертається до рвачкого тону). Очистимо повітря! На гільотину Демулена!

Робесп'єр. Я повинен давати прикад. Я відступаюся від Демулена.

Вадьє (насмішкувано на бік). Брут, великодушний чоловіче, цнотлива душе, я добре знав, що ти не завагаєшся позбутися друга.

Робесп'єр. Доля Демулена зв'язана з долею другого чоловіка.

Білля́. Чи ти боїшся вимовити імя Дантона?

Робесп'єр. Я боюся розбити талісман Республіки.

Вадьє. Амулет.

Робесп'єр. Дантон мені ворог; але коли моя приязнь не має значіння в наших діскусіях, то неприязнь також не повинна впливати на мої постанови. Перше ніж розпочати бії, обміркуємо холодно небезпеку, на яку ми наражаємось роззброївши цю фортецю Революції.

Білля. Продажню фортецю!

Вадьє. Опудало Революції! Під час громадської небезпеки виносять страшного ідола, щоб налякані вороги повтікали. Але найбільше бояться його ті, що його носять. Його страшне обличчя лякає Волю.

Робесп'єр. Не можна заперечити, що Європа знає це обличчя і боїться його.

Вадє (глузливо). Правда, що як спражній санкюлот, він охоче показує світові,

Що Цезарь не вагавсь давати Нікомеду,

Як були молоді обоє,

І те, чим грецького героя

Причарував Гефестіон,

А Адріян поставив в Пантеон . . .

Сен-Жюст (бурхливо). Замовчи з своїми брудними дотепами! Чи ти борешся з розпущою во ім'я розпусти?

Вадьє. Ти не збираєшся примусити мене цитувати тобі Руссо?

Робесп'єр (робить зусилля бути безстороннім, але без жадного переконання). Мені здається, що годилося б мати трохи на увазі минулі заслуги Дантона.

Сен-Жюст. Чим більше чоловік зробив добра, тим більше він зобовязаний робити далі. Горе тому, хто боронив народню справу і покидає її! Він більший злочинець ніж той, що завжди проти неї боровся: бо він пізнав правду і свідомо зрадив їй.

Робесп'єр. Смерть Гебэра розворушила публичну опінію. Звіти поліції, які я дістаю, установлюють, що вороги наші використовують замішання раптом зневіреного народу, щоб захитати його справжніх друзів. Тепер до всього ставляться з підозрінням, навіть до пам'яті Марá. Нам треба виступати обережно і стерегтись збільшувати зневірря нашими внутрішніми чварами.

Сен-Жюст. Покладімо край підозрінням засудивши на смерть підозрілих.

Вадьє (на бік, дивлячись на Робесп'єра, беручи попошку табаки). Ач, поганець! як він боїться зачепити своїх любих аристократів! Кромвель забезпечує собі більшість. Але як що так і далі буде, примушу його гільотинувати з сотню жаб з його Болота,¹⁹⁾

Робесп'єр. Така голова не падає не захи- тавши держави.

Білля́ (бурхливо, з підозрінням). Робесп'єре, ти боїшся?

Вадьє (нацьковуючи нишком Білля́). Спитайся в нього, Білля́, чи він вживає Дантона, мов вов- няний матрац, що ним захищаються від куль?

Білля́ (брутально). Говори одверто: ти боїшся бути відкритим, як упаде Дантон? Ти тулишся до нього мов до щита, який тебе хоро- нить. Дантон відвертає від тебе увагу й удари.

Робесп'єр. Я зневажаю ці злосливі на- клепи. Мені байдуже до небезпеки. Я не дорожу своїм життям. Але я маю досвід ми- нулого і передбачаю будуче. Ви скажені, ваша ненависть осліплює вас. Ви думаєте про себе, а зовсім не про Республіку

Сен-Жюст. Розслідуймо ж безсторонньо чого Республіка має сподіватись від змовців. Не питаємось чи Дантон має здібности, а тільки, чи ті здібности служать Республіці. — Звідки, на протязі трьох місяців виходять всі напади проти Революції? — Від Дантона. Хто інспірував листи Філіппо проти Комітету? — Дантон. Хто намовляє Демулена на його от- руйні памфлети? — Дантон. Йому предклада- ється кожне число «Старого Корделера», ди- скутується разом з ним, поправляється його рукою. Коли річка отруєна, спинимо отругу

в самому джерелі. Де Дантонова щирість? Де його відвага? Що він зробив на протязі уже цілого року для Республіки?

Робесп'єр (лицемірно і разом з тим щиро удає, що дав себе потроху переконати і погожується з другими). То правда, він ніколи не боронив партії Гори, як на неї нападали.

Сен-Жюст. Ні, але боронив Дюмурє та генералів його співучасників. Яcobини обвинувачували його, а ти боронив його, Робесп'єре. А як тебе обвинувачувано, чи він хоч словом заступився за тебе?

Робесп'єр. Ні. Дивлючись на мене самого, одного, відданого на поталу наклепам Жіронди, він казав своїм приятелям: «Коли він хоче загинути, то нехай гине! Ми зовсім не будемо поділяти його долю!» — але не про мене розходиться.

Більо. Ти сам, Робесп'єре, оповідав мені, що він усе робив, щоб урятувати Жирондинів і погубити Анріо, який арештував зрадників.

Робесп'єр. Це правда.

Сен-Жюст. Ти сам, Робесп'єре, казав мені, що він щирічно признавався в своїх та свого секретаря Фабра шахрайствах, підчас короткого перебування в Міністерстві Юстиції.

Робесп'єр. Признаю.

Сен-Жюст. Він приятелював з Лафайетом. Мірабó підкупив його. Він листувався з Дюмуре та Вімпфеном. Він підлещувався до Орлеана. Всі вороги Революції були з ним за пані-брата.

Робесп'єр. Не треба прибільшувати.

Сен-Жюст. Ти сам мені це казав. Я б нічого з цього не знав, як би ти мені не оповідав . . .

Робесп'єр. Безперечно . . . але . . .

Білля́о (бурхливо). Ти відмовляєшся від цього?

Робесп'єр. Я не можу відмовитись. Дантон вчашав на ті роялістські вечірки, де Орлеан сам робив пунш. Фабр та Вімпфен бували там присутні. Старалися притягти туди депутатів з Гори, щоб спокусити їх або скомпромітувати. — Але це дрібнички.

Білля́о. Навпаки, капітальні факти! Очевидна змова!

Робесп'єр. Я собі пригадую маленьку дрібничку, без жадного значіння. Недавно він, кажуть, похвалявся, що як би його обвинуватили, то він кине на́м дофіна під ноги.

Білля́о. Падлюка! Він це казав! І ти можеш його боронити? . . .

Робесп'єр. Вестерман був тільки що тут. Він загрожував мені Дантоном і повстанням.

Білля́. А ми ще обмірковуємо! А тігрів ще не арештовано.

Робесп'єр. Ви того хочете?

Сен-Жюст. Батьківщина того хоче.

Вадьє (на бік, глузливо). Лицемір! Він того ледве може дочекатись. Треба ще щоб його просили!

Робесп'єр. Він був великий. — Принаймні мав вигляд величності, часом навіть чесноти.

Сен-Жюст. Ніщо так не схоже на чесноту, як велике злочинство.

Вадьє (саркастично). Надгробну промову його ти потім скажеш, Максиміліяне, попереду похоронимо звіря.

Сен-Жюст. Вадє, закликаю тебе до поваги до смерті.

Вадьє. Хлопчина ж ще живе на світі.

Сен-Жюст. Дантона викреслено з життя.

Білля́. Хто складе акт обвинувачення?

Вадьє. Сен-Жюст. Молодий чоловік зробіть його досконалим. Кожне з його речень варто удару тільотіни.

Сен-Жюст. Я люблю мірятися силою з потворою.

Робесп'єр (іде за папером і дає його Сен-Жюстові). Осьде готові вже замітки.

Вадьє (на бік). Він має таке для кожного з своїх приятелів.

Робесп'єр. Не вшануймо Дантона окремим процесом для нього самого: це булоб занадто звертати на нього очі народу.

Біллю. Потопімо його в колективному обвинуваченню.

Вадьє. Кого ж пустимо з ним для приправи меню!

Сен-Жюст. Усіх тих, що хотіли знищити волю чи то грішми, чи розпусним життям, чи дотепами.

Вадьє. Прецизуймо. Ці загальности турбують.

Робесп'єр. Дантон любив золото. Нехай його поховають з золотом. Вплутаймо його в банкову аферу. Нехай його місце буде серед злодіїв. Він там знайде свого друга, свого секретаря, свого Фабра д'Еглантіна.

Вадьє. Фабр, Шабó, високе жидівство, австрійські банкіри Фреї, Дідріксен, — знаменито; справа починає бути на щось схожою.

Біллю. Добре було б прилучити до обвинувачених і Герó, приятеля емігрантів.

Сен-Жюст. Насамперед Філіппó, дезорганізатора армії, того, що нищить дисципліну.

Робесп'єр. Вестермана, криваву шаблю, завше готову до повстання. — Це всі!

Вадьє. Забуваєш любого Каміля.

Робесп'єр. Не хочете краще Бурдона або Лежандра, провідників бунтарської кліки в Зібранню?

Вадьє. Ні, Каміля.

Білля́. Каміля.

Сен-Жюст. Справедливість.

Робесп'єр. Беріть.

Сен-Жюст. Бувайте здорові. Я йду готувати доклад. Завтра в Конвенті я їх зіб'ю з ніг.

Вадьє. Помалу, помалу, хлопче; у тебе переважає необережність твого віку. Як? Ти хочеш викликати Дантона на трибуну?

Сен-Жюст. Дантон рахує на те, що ніхто не посміє напасти на нього в очі. Я його розвірю в цьому.

Вадьє. Серця не досить, мій молодий друже; треба також легенів, щоб заглушити ревіння бугая.

Сен-Жюст. Правда перемагає бурю.

Робесп'єр. Ми не сміємо наражати Республіку на небезпеку поєдинку.

Сен-Жюст. Що ж ви хочете?

(Робесп'єр не відповідає.)

Білля́. Нехай Дантона арештують сьогодні вночі.

Сен-Жюст (бурхливо). Ніколи!

Вадьє. Хто хоче досягти мети, мусить погодитись з засобами.

Сен-Жюст. Я не вдарю роззброєного ворога. Поставте мене око на око з Дантоном: такі бої облагороджують Республіку, а ваша пропозиція безчестить її; я відкидаю її ногою.

Більо. З ворогом народу нема чого панькатись!

Вадьє. Непотрібна відвага в політиці — дурниця, а часом і зрада.

Сен-Жюст. Я не хочу. (Кидає бурхливо свій капелюх об землю.)

Більо (суворо). Ти щó любиш, боротьбу за Республіку, чи саму Республіку?

Сен-Жюст. Для санкції таких кроків треба, щоб була небезпека. Революція є героїчне підприємство, автори якого ідуть між катовим колесом і безсмертям. Ми були б злочинцями, як би постійно не були готові приносити в жертву своє життя, так само, як життя інших.

Вадьє. Заспокойся, ти ще досить ризикуєш. Арештований Дантон може підійняти народ, а як що буде переможцем, то не сумнівайся в тому, що пошле тебе до віконечка на Гільотіні.

Сен-Жюст. Я з призи́рством дивлюся на поро́х, з якого мене сотворено. Моє серце, це єдине, що мені належить; я пройду через закрівавлений світ, зберігши його чистоту.

Більо (з твердою, призи́рливою суворістю). Самоповага є егоїзм. Чи серце Сен-Жюста

буде чистим, чи ні, нам до того байдуже. Рятуймо Республіку.

Сен-Жюст (питається очима в Робесп'єра). Робесп'єре?

Робесп'єр. Друже мій, заспокой свою душу. Революційні бурі не підлягають звичайним законам; не можна звичайною моралю судити силу, яка перетворює світ і саму мораль на нових підставах. Проте треба бути справедливим; тільки мірою справедливості тут є не індивідуальне сумління, а сумління публичне. Наше світло — в народі, його благо — наш закон. — Нам треба поставити тільки одне питання: а саме, чи народ хоче знищення Дантона. Як це питання буде розв'язане, тоді все розв'язане. Бій треба розпочати так, щоб бути переможцями. Справедливість є в тому, щоб перемога була на боці справедливості. Треба зараз нанести удар Дантонові. Дати йому з великодушності зброю, це було б підставити свої груди під кінжал убивців; військовий та фінансовий деспотизм захопить тоді повіддя Революції; століття горожанської війни зруйнує нашу батьківщину і прокляття народу зв'яжуться з нашою памятю, а вона повинна бути дорогою людському родові.

Більо. Перемога за всяку ціну! Нехай все буде осяяне страшним відблиском нашої диктатури!

Вадьє. Тут розходиться не о те, чи людина буде засуджена відповідно закону, а чи буде Європа якобинською.

Сен-Жюст (держучись обома руками за груди, як Робесп'єр на малюнку Давида «Присяга в салі гри в мяч»). О Республіко, бери мою честь коли тобі її треба. бери мене, пий мене. ковтай мене цілого!

Білляо (тремтить, уривчасто). Може в цю хвилину Республіка вмирає від задухи, ідеї наші прийдуть на світ мертвородженими, Розум умре на цілі століття . . .

Робесп'єр. Арештуйте Дантона. (Підписує.)
(Білляо гарячково підписує.)

Сен-Жюст. Тобі, Свободо! (підписує.)

Білляо. Чи Конвент не заартачиться?

Робесп'єр (з призирством). Конвент завжди вмів офірувати своїх членів для загального добра.

Вадьє (підписуючи). Я беру справу на себе.

Робесп'єр (зітхає). Вага Революції все більше обтяжує наші плечі.

Вадьє (на бік). Тігр маніжитья, хоч і облизується.

Робесп'єр. Сумна неминучість. Ми калічимо Республіку, щоб її врятувати.

Сен-Жюст (попуро, екзальтовано). Філософ Ієсус сказав своїм учням: «Коли рука твоя согрішила. відотни її; коли око твоє согрішило,

вирви його: бо краще тобі ввійти в царство Боже калікою і з одним оком, ніж з обома очима бути вкинутому в геєну огнену.» — А я кажу: коли друг твій зіпсувався і псує Републіку, відотни його від Републіки. І коли кров Републіки, і коли твоя власна кров тече з одвертої рани, нехай тече! Нехай Републіка очиститься, або нехай умре! Републіка є чеснота. Де є безчесність, там Републіки вже немає.

Вадьє (на бік). Вони божевільні. Божевільні, хоч вяжи їх. Треба не гаючись позамикати їх. — Того, що найбільш кващиться, того наперед!
(Іде до виходу.)

Білл'ю́. Чекай, нехай я підпишу.

Вадьє. Ти-ж підписав.

Білл'ю́. Де? . . . Я не памятаю. — Що я зробив? Чи я добре зробив? . . . *Tristis est anima mea* . . . О! От би простягтися в лузі, на свіжій землі; подихати пахучим духом лісів; струмочок поміж вербами! Відпочити!

Робесп'єр. Заснувателі Републіки знайдуть відпочинок тільки в могилі.

ДІЯ ІІІ.

Революційний Трібунал.

Фук'є Тенвіль публичний прокурор, Герман президент, присяжні судді, жандарми, юрба. — На лавах обвинувачених Дантон, Демулен, Герб, Філіппо́, Вестерман. — Шабо, Фреї німі особи. — Серед них Фабр д'Еглантін в кріслі. —

В першому ряді публіки маляр **Давид** і кілька приятелів Вікна саті відчинені. Чути гомін юрби надворі. Час від часу в кватирці дверей за президентом видко голову **Ваде**, який стежить за процесом. — Коло дверей стоїть генерал **Анрію**. **Герман** і **Фук'є Тенвіль** часом поглядають збентежено на нього.

Допитують **Шабб** і **Фреів**. — **Дантон** обурено хвилюється. **Демулен** здається пригніченим. **Герб** спокійний, осміхається. **Філіппо** стиснувши щелепи з пильним поглядом, готується до відпору. **Фабр** хорий сидить знесилено в кріслі. — Юрба штовхається, з цікавістю розглядає. Глядачі реагують на всі перипетії процесу, мов у театрі на мелодрамі: бавляться і приймають близько до серця.

Президент (до Фреів). Ви агенти Пітта. а) Ви хотіли підкупити Конвент. Для полекшення своїх спекуляцій та злочинств ви мали на думці підкупити народніх представників. На кожде сумління ви призначили ціну.

Дантон (гучно). Президенте, дай мені слово! б)

Президент. До вас дійде черга, Дантоне.

Дантон. Що я маю робити серед цієї погані? Який звязок між мною і цими злочюгами?

Президент. Вам скажуть.

Народ. Гомін при підняттю завіси.

а) А! Каналії! Зрадники! Запроданці!

б) Народ хвилюється зацікавлений, штовхається, щоб бачити: Дантон . . . Дантон . . . Це Дантон говорить! . . .

Дантон. Природна благородність моєї вдачі забороняє мені нападати на цю наволоч. Ви це знаєте і зловживаєте моїм мовчанням, намагаючись звязати мене в людських головах з безчесними банкирами, шахраями та злодіями. а)

Геро́. Не хвилюйся, Дантоне.

Президент. Шануйте правосуддя. Зараз матимете змогу з'ясувати свою справу.

Фук'є Тенвіль. Сиди, тихо, Дантоне. Ти і твої співучасники відповідатимете судді, що веде справу про підкупи.

Дантон. Дантонові злочинства не йдуть на буксирі у такої сволочи. Дай йому принаймні перше місце. Дантон не може бути на другому місці ні в злочинстві, а ні в чесноті. б)

Філіппо́. Мовчи і будь обережним.

Президент (до Фреїв). Ви родом жиди з Моравії; ви називаєтесь Тропушка. Ви змінили своє ім'я на Шенфельдт і під цим іменем купили в Австрії грамоти на шляхецтво; потім, перейшовши до Франції, ви тимчасово назвалися Фреями. Одна з ваших сестер вихрестилася в) і живе на утримання у німецького барона. Друга вийшла за Шабо́, бувшого

Народ: а) Сміх. Чи чули? . . . Лютує . . .

б) О! Це знаменитий! . . . От зараз побачиш . . .

в) Сміх.

капуцінського ченця, *а*) тепер члена Конвенту. Ви об'єдналися з деякими пройдисвітами такого ж непевного походження, як і ви самі: Дідріксоном, родом з Голштинії, банковим урядовцем у Відню; Гузманом, на прізвисько «Еспанцем», що видає себе за німецького барона; бувшим абатом д'Еспаньяк, доставщиком на армію. Співучасництво кількох підкуплених депутатів допомагало вашим шахрайствам. Шабо був посередником між вами і своїми колегами. Себе він оцінив в 150 000 ліврів. *б*) Він узявся передати від вас 100 000 Фабру д'Еглантіну. *в*) За цю ціну Фабр зфальшував наказ Конвенту, дотичний ліквідації Індійської Компанії. Я передаю оригінал на перегляд присяжним. *г*)

Вадьє (відхилиючи тихенько кватирку в дверях, подає знак генералові Анрію, що стоїть коло дверей). Ну що, Анрію, все гаразд?

Анрію (тихо). Обійдеться.

Вадьє (киваючи на Фук'є і на трибунал). Не спартачать?

Анрію (так само). Не бійсь, я догляну.

Народ: *а*) Більший сміх.

б) Вигуки.

в) Дівчина, показуючи на Фабра: Отой, онде о, в кріслі

г) Дантон затикає носа! — Це йому не подобається!

Вадьє. Добре. Не вагайся; а як що прокурор піддається, арештуй його.

(Зачиняє кватирку.)

Геро́ (дивлючись на народ). Як народ на нас дивиться!

Дантон (якому в глибині душі соромно, але силювано сміється). Вони не звикли бачити цю пику на лаві безчесття; це не звичайне видовище: Дантон обшахрований цими ярмарковими шарлатанами. Га! га! Аж смішно! а) — Подивись на Давида, онде! Аж язик висолопив, аж запінився від злости, мов собака. б) — Грім би тебе вдарив! Тримайся, Демулене! Випростайся, чорт би тебе взяв! Народ на нас дивиться.

Каміль. А! Дантоне, ніколи вже я не побачу Люсіль!

Дантон. Ось годі лишень, ти з нею сьогодні вночі спатимеш.

Каміль. Рятуї мене, Дантоне, вирви мене звідси. Я не знаю вже, що я робитиму, я не зможу боронитись.

Дантон. В тебе менше сили, ніж у дівчини. Підбадьорся! Подумай, ми робимо історію.

Народ: а) Давид (виймаючи з кешені: зшиток) Хай у мене буде його пика! (малює Дантона.)

б) Давид: Я хочу, щоб нащадки боки рвали від сміху, дивлючись на його малпячу мармизу.

Каміль. А! На що мені здалася та історія!^{а)}

Дантон. Коли хочеш вернутись до Люсіль, не роби вигляду злочинця, покараного законом! Куди ти дивишся?

Каміль. Бачиш, Дантоне, — онде . . .

Дантон. Що? Куди ти показуєш?

Каміль. Коло вікна, отой парубок . . .

Дантон. Отой нахабний хлопчисько, що йому чуприна лізе в очі, отой судовий писарчук, що обіймає за стан якусь жінку?

Каміль. Нічого, то мені примарилося, мені здалось, що я побачив . . побачив самого себе . .

Дантон. Себе?

Каміль. Я раптом побачив себе на його місці на процесі Жирондинів моїх жертв. — О, Дантоне! (Тим часом ніби зфальшований наказ обійшов усіх присяжних.)

Президент. Фабре, ви її на далі заперечуєте?^{б)}

Фабр д'Еглантін (дуже спокійний, іроничний, втомлено). Я не вважаю потрібним розпочинати

Народ: а) Молодий писарчук схопив за стап дівчину. — Наспівує тодішню пісеньку: «Веде в танок дівчиноньку» . . Дівчина б'є його: «Геть, одчепись, нахабо! Писарчук співає далі: «Дала йому свою рученьку . . .»

б) Народ, що гомонить під час перерви, відразу змовкає і зацитькує тих, що розмовляють.

свої пояснення, ви мене не послухаєте, присуд у вас вже зроблено. Я тільки що довів, що на справжньому проєкті наказу, який я склав, зрадники поробили додатки та пропуски, що цілком міняють його характер. Це ясно кожному хто погляне на папери безсторонньо. Тут же цього не буде: я знаю, що мене засуджено наперед. Я мав нещастя несподобатися Робесп'єрові, а вам залежить на тому, щоб заспокоїти його ображену амбіцію. Моє життя пропало. Нехай! Воно занадто виснажене і дає мені занадто багаті страждань, щоб я мав охоту зробити хоч одне зусилля затримати його. Це мене занадто втомлює.

Фук'є. Ти зневажаєш правосуддя і клебещеш на Робесп'єра. Тебе обвинувачує в шахрайстві завсім не Робесп'єр, а Камбон. І зовсім не Робесп'єр обвинувачує тебе в змові, а Білльо-Варен. Твоє інтригантська вдача відома; вона призводить тебе до злочінних змов та писання поганеньких п'єс.

Фабр. Годі лишень! *Ne sutor ultra crepidane . . .* Панове в партері, я беру вас за свідків: чи мої п'єси вас таки не розважали? *a)* Фук'є може позбавити мене голови, але не позбавить успіху мого «Філінта». *b)*

Народ: *a)* Сміх.

b) Сміх. Ззаду голос: Що? Що він сказав?

Фук'є. У тебе була хороблива сверблячка дивитися на Зібрання Народне мов на комедію, де ти шукав потайні пружини душі, щоб пускати їх в ход. Ти з усього робив ужиток: честолюбство одних, лінивість других, непосидючість, заздрість — все годилось. Завдяки цій безоромній здібности ти став на чолі справжньої системи контр-революції. чи тому, що через своє нахабство та крутіїство ти знаходив смак у тому, щоб перевернути існуючий порядок—вже не знаю з якої хоробливої зневаги до людського розуму—чи швидче тому, що через твої знанії аристократизм та користолубство ти вже давно діставш хабарі від Пітта, щоб зруйнувати Республіку. *а)* Ще з 92 року видко, що ти в змові з ворогами. Дантон послав тебе до Дюмур'є для злочинних переговорів, що врятували Прусаків, коли ті от-от були розбиті. *б)* — Але це приводить нас до інших обвинувачених. *в)* Полишаю тебе, бо й їх нетерплячка бере, щоб я здер з них личину. Я зараз вернуся до тебе і покажу вузол, що зв'язує всі нитки цієї величезної інтриги.

(Обвинувачені хвилюються. Народ стає уважнішим. Дантон кількома короткими словами підбадьорює своїх.)

Народ: *а)* Давид: Ач! Чи чуєте? Так . . Так . .

б) Гомін.

в) Ага! Ага! (Юрба зацікавлено хвилюється.)

Фабр (задеракувато до Фук'є). Погачо зроблений план, заплутана завязка; занадто багато дієвих осіб; не відомо звідки вони взялися і занадто відомо до чого все йдеться; непотрібно стільки говорити. П'єса твоя, Фук'є, паршива. Ти б краще звелів зараз відрубати мені голову: у мене болять зуби. *а)*

Президент (до Геро де Сешель). Обвинувачений, ваше імя і титули. *б)*

Геро. Небіжчик Геро Сешель. Бувший генеральний адвокат Шатле, Парижського Суду: я вів засідання в цій салі. Бувший Президент Конвенту: я проголосив в його імени Республіканську Конституцію. Бувший член Виконавчого Комітету і Громадської Безпеки; бувший друг Сен-Жюста і Кутона, які мене ведуть на смерть. *в)*

Президент. Ви аристократ. Ви дістали ваш маєток через ваші звязки при дворі, відколи Поліньяк представила вас жінці Калета. Ви ніколи не поривали своїх звязків з емігрантами; ви були другом австріяка Пролі, пригульного сина князя Кауніца, тільотинованого минулого місяця. Ви зраджували таємниці Комітету Громадської Безпеки та давали важ-

Народ: *а)* Сміх.

б) Хто це? Хто цей аристократ? — Це Геро.

в) Дівчина: О! Який він гарний!

ливі папери чужоземним дворам. Ви проти-законно дали притулок бувшому військовому комісарові Катусові, якого переслідувано як емігранта і зрадника. В своїм нахабстві ви зайшли так далеко, що зголосилися боронити його в секції Лепелтьє, де його було арештовано . . а)

Геро́. Крім одної точки: зрада державних таємниць, яку я виразно заперечую і якої ви ніколи не докажете,— решта все правильно, я це одверто визнаю.

Президент. Які ви даєте на це пояснення?

Геро́. Жадних пояснень. У мене були друзі. Жадна державна постанова не могла забронити мені любити їх і помагати їм в нужді.

Президент. Ви були президентом Конвенту. Кому, як не вам треба було давати народові приклад поваги до законів.

Геро́. Я показав йому приклад, як вмірати за обов'язок.

Президент. Це все, що ви маєте сказати?

Геро́. Все.

Фук'є. Германе, слідуєчого! б)

Народ: а) Який аристократ!

Плетільниця: Ото ще, джиґун, старорежимний!

б) По всій юрбі йде відгоміним імя Демулена. — Це Демулен! . . Демулен! . . Демулен . . Каміль! Каміль . . Потім раптом тиша.

Президент (до Демулена). Ваше прізвище, імя, титули.

Демулен (дуже схвильований). Лусі-Каміль-Семпліс Демулен, член Конвенту.

Президент. Скільки вам років?

Демулен. Стільки, скільки було санкюлотові Ісусові, як його принесено в жертву: тридцять три роки. *а)*

Президент. Вас обвинувачують в тому, що ви оклеветали Републіку. Ви осуджували державні вчинки, рівняли славні часи, в які ми живемо, з ганебними часами римських кесарів. Ви розбудили надії аристократів, викликали сумніви що до потреби репресій, гальмували справу національної оборони. Ви вдавали гуманність, яка протирічить вашій минулій репутації, хотіли позвільняти підозрілих з в'язниць, щоб потопити Републіку в повні німсти контр-революції. — Що ви можете відповісти?

Каміль (дуже схвильований, пробує відповідати, белькоче, роспачливо проводить рукою по чолі. Приятелі дивляться на нього заперкоєві). Я прошу вибачення суду. Я не знаю що зо мною. Я не можу говорити. *б)*

Народ: *а)* Ріжний гомін: жалощів і незадоволення.

Плетільниці (загрожуючи кулаком): Ач, святоша!
б) Двоє дівчат: Що йому таке? Що йому таке?

Президент. Ви визнаєте факти в яких вас обвинувачують?

Каміль. Ні! Ні!

Президент. Ну тоді бороніться.

Каміль. Я не можу. Вибачте. Мене раптом обхопила якась слабість. *а)*

(Приятелі його захожуються коло нього. Він сів, важко дихає і витирає чоло хусткою. Президент знизує плечима.)

Фук'є. Признаєшся, чи ні?

Філіппо. Читайте устуди за які ви обвинувачуєте.

Дантон. Так, читай, посмій прочитати народові; нехай він судить на яким боці його друзі!

Президент. Я їх досить означив. Не годиться наново розголошувати небезпечні слова

Дантон. Небезпечні для кого? Для бандитів? *б)*

Каміль (в розпучі). Мені соромно . . . Я прошу всіх вибачити мені . . . Я зовсім не сплю от уже кілька ночей; наклепи, жертвою яких я внаслідок схвильовали мене; я не володію собою і я не вмію балакати. Нехай мені дадуть

Народ: *а)* Чоловік: Він закочує очі.

Плетільниця: На панянку паходить.

Дівчина: Відденький, він зовсім білий.

б) Ага! Ага! Юрба хвилюється задоволена і зацікавлена.

хвилину віддиху: у мене трохи крутиться голова. а)

Фук'є. Ми не можемо гаяти часу.

Дантон. На яку годину ти підрядився здати наші голови? Не можеш почекати, катюго?

Філіппо. Почекаєш поки Демулен віддихне; ви ще не маєте права різати людей не вислухавши їх. б)

Фабр. Ти знаєш, що він чутливий і вразливий; ти хочеш скористати з слабости, щоб його зарізати; не зробиш цього поки ми живі.

Геро (іронічно). Це немов поєдинок імператора Комода, що, сам озброєний шаблею, примушував противника битись шпагою, захищеною коркою.

Президент. Мовчать!

Четверо (разом). Сам мовчи, кате! Народе, борони наші права, священі права оборони! . . в)

(Народ хвилюється.)

Дантон (плеще Демулена по руках). А ну, хлопче, збери свою відвагу.

Народ: а) Дівчина: Розв'яжіть йому краватку!

Плетільниця: Це називається мужчина? Та воно мяке, як кишка!

б) Авжеж! Авжеж!

в) Браво!

Каміль (ще вялий, але опанував собою, стискає руку Дантонові, осміхається йому і встає). Дякую, друзі мої, моя незрозуміла слабкість минає; любов ваша надає мені життя. *а)* — От що ви, потвори, ніколи не матимете: любов таких друзів, як оце! — Ви мене обвинувачуєте, що я вільно висловлював свою думку. Я цим горжуся. Вірний Республіці, яку я заснував, я зостанусь вільним чого б це мені не коштувало. Я ображаю волю, кажете ви? Я сказав, що воля це щастя, це розум, це рівність, це справедливість. Отакі мої образи! Народє, суди по цьому яких вони похвал вимагають. *б)*

Президент. Не звертайся до народу.

Каміль. А до кого-ж ти хочеш, щоб я звертався? До аристократів? *в)* — Я просив у Комітету милосердя; я хотів, щоб народ нарешті користав з свободи, яку він здобув здається лиш для того, щоб задовольнити пімсту жменьки злочинців. Я хотів, щоб люде помирились і щоб любов обєднала їх в одну велику родину, зеднану братнім почуттям. Виходить, що такі бажання злочинства. — Я називаю злочинством скажену політику, що безчестить націю, без-

Народ: *а)* Ага! Ага! (Штовхаються усі, щоб побачити його.)

б) Браво!

в) Писарчук: Чи ба! А й справді?

славить народ, заставляючи його перед усім світом вмочати руки в невинну кров.а)

Президент. Не ви обвинувачуєте, а вас обвинувачують.

Каміль. Добре, я обвинувачую сам себе, коли ви хочете; я винуватю себе, що завжди так не думав, як сьогодні. Занадто довго я вірив у ненависть, запал бою забив мені памороки, я сам зробив занадто багато шкоди: я розпалював помсту; я не раз, своїми писаннями, гострив сокиру! Через моє слово сюди було приведено невинних: осьде моє злочинство, моє справжнє злочинство, яке я поділяю з вами, яке я покуютю сьогодні.

Президент. Про кого ви говорите?

Фук'є-Тенвіль. За чією смертю ти жалкуєш?

Філіппо. Мовчи, Демулене!

Фабр. Це пастка. Стережися!

Дантон. Чортяка! Держи язик за зубами!

Каміль. Я говорю про Жирондинів.б)

(Народ гомонить.)

Президент. Винуватець сам признається, що він брав участь в змові Бріссотистів.

Каміль (знижуючи плечима). Іх же засуджено на підставі мого памфлета проти Бріссó.

Народ: а) Рух. — Юрба слідкує з палкою увагою за словами Демулена.

б) Давід: Він признається! Він признається!

Фуке-Тенвіль. Але тепер ти за тим шкодуєш?

Каміль (не відповідаючи). О, товариші мої! Я вам скажу, як сказав Брут Ціцеронові: «Ми занадто боїмося смерти, вигнання і бідности. *Nimium timemus mortem et exilium et paupertatem.* Чи варто це життя того, щоб ми його продовжували за кошт честі? Між нами немає жадного, який би не досяг верхівля гори життя. Нам нічого більше не зостається, як спускатись повз тисячу прірв, яких навіть найскромніша людина не може уникнути. Цей спуск не дає нам жадного краєвиду, жадного міця для відпочинку. які б не стояли, в тисячу раз кращі, перед тим Соломоном, що, посеред своїх семи-сот жінок, топчучи під ноги пишноту щастя, казав: «я переконався, що мертві щасливіщі за живих, а найщасливіший той, хто ніколи не родився». (Сідає.)

Дантон. Дурню, ти нам рубаєш голови!
(Цілує його.) а)

(Дають знак Дантонові, що прийшла його черга. Він встає і йде до трибуналу.) б)

Президент (до Дантона). Обвинувачений, ваше прізвище, імя, скільки вам років, ваші титули, де живете?

Народ: а) Дівчина: Ну так що, він все ж таки милий!

б) Великий рух в народі коли встає Дантон.— Гомін голосів: — Осьде . . . Осьде . . .

Дантон (гучним голосом). Де живу? Скоро нігде не житиму. Моє прізвище? В Пантеоні. *а*) (Рух в народі, ніби похвала, потім, раптом, після слів президента, абсолютна тиша.)

Президент. Ви знаєте закон: відповідайте точно.

Дантон. Я Жорж-Жак Дантон, тридцять чотирі роки. родом з Арсіс на Обі, адвокат. член Конвенту, живу в Парижі на вулиці Кордельєрів.

Президент. Дантоне, Національний Конвент обвинувачує вас в тому, що ви були в змові з Мірабó, та Дюмур'є, знали про їхній замах знищити волю і нишком підтримували їх.

Дантон (вибухає голосним реготом. *б*) Судді ні в сіх ні в тих; народ і навіть обвинувачені нахилиються подивитись на нього, тоді, заразившись його сміхом, регочуться. Ціла саля гуде від цього гомеричного реготу. Дантон гупає кулаком по бар'єру перед собою.)

Дантон (регочучись). Воля робить змову проти волі! Дантон робить змову проти Дантона!— Розбійники! Подивіться мені в очі. Воля, осьде вона! (Бере свою голову між руки.) Вона в цій личині позначеній її дикою печаттю; вона в цих очах, що палають її вулканич-

Народ: *а*) Загальний рух. Один чоловік з захопленням:
Га! Ти думаєш? Га!

б) Народ аж качається від реготу. Скажений сміх буває по цілій салі.

ним полумям; вона в цьому голосі, від ревіння якого тремтять палати тиранів до самих своїх основ. Візьміть мою голову, прибийте її на щит Республіки. Від неї, мов від голови Медузи, ще падатимуть мертві вороги Свободи. *а)*

Президент. Мені не потрібно ваше самозвеличення, бороніться краще.

Дантон. Така людина, як я не борониться: вчинки мої говорять самі за себе. Мені нема чого боронити, нема чого пояснювати. Я ні з чим не криюсь; в моїм життю нема нічого потайного. Я не оточую себе таємницею, щоб скакати у гречку з старою бабою, як Робесп'єр. *б)* Мої двері відчинені настіж, коло мого ліжка немає заслонок; вся Франція знає коли я п'ю і коли я люблю. Я сам народ: мої хиби і мої чесноти належать народові; я ні з чим не ховаюсь. Я стану перед цілим світом голісенький. *в)*

Президент. Дантоне, ця безсоромна мова ображає правосуддя. Ганебність ваших виразів свідчить про низкість вашої душі. Поміркованість личить невинности, а зухвалість — злочинству.

Народ: *а)* Оплески.

б) Сміх. Якась розлютована жінка: Він блюзнить!

в) Давид: Сардананал! Ще побачите, як блюватиме!

Дантон. Як що зухвалість злочинство, то я обіймаю злочинство, Президенте, цілую його просто в уста, а тобі полишаю чесноту. Худі фараонові корови мене не спокушають. Я люблю зухвалість і тим хвалюся: зухвалість з дужими обіймами, важким вимям, що вигодує героїв. Революція — дочка зухвалости. То вона звалила Бастілію; то вона, моїм голосом, кинула парижський народ проти короля; вона, моєю рукою, схопила голову Лудовика «Вкороченого» за його жирні вуха і кинула тиранам та їхньому Богу межі очі. *а)*

(Народ підтримує і хвилюється.)

Президент. Усі ці вибухи ні до чого не доводять. Я нагадую вам докладні обвинувачення направлені проти вас і пропоную вам відповідати докладно, додержуючись фактів.

Дантон. Чи від такого революціонера, як я можна сподіватися холодної відповіді? Душа моя то розтоплена криця, що кипить в горнілі, у мене в грудях розтоплена статуя Свободи, а мене ходять замкнути в колесо, мов ту вивірку! Мене хотять обмежити запитаннями з катехизму! Та я розірву сітку, якою ви мене хочете оплутати; груди мої разпанахають за вузьку сорочку. — Мене обвинувачують, кажете ви? Де-ж ті, що мене обвинувачують? Нехай

Народ: *а)* Браво!

покажуться і я відкрию їх соромом, якого вони заслуговують. а)

Президент. Ще раз, Дантоне, ви зневажаєте народне представництво, зневажаєте суд і суверенний народ, який має право вимагати від вас справоздання з ваших вчинків. Марá було обвинуваченно, як і вас. Він не обурювався проти своїх обвинувачень. Він не виставляв проти фактів скажених вибухів атлета та ретора: він намагався оправдатись і dokonав цього. Я не можу порадити вам кращого зразку для наслідування, ніж цей великий громадянин. б)

Дантон. Отже я зійду до виправдування себе. Керуватимусь пляном, наміченим Сен-Жюстом . . . Коли я переглядаю цю лісту гидот. то аж ціла моя істота тремтить! — Я продався Мірабо, Орлеанові, Дюмур'є! — Я проти них завжди боровся. Я став на перешкодi намірам Мірабо, коли вважав їх небезпечними для волі. Я боронив Марá проти нього. Я бачився з Дюмур'є тільки, щоб взяти з нього справоздання про ті мільйони, які він розтринкав. Я вгадав його наміри і, щоб гальмувати їх, я підпускав лясн тому честолюбивому дурню.

Народ: а) Більша частина народу підтримує. — Давід і його сусіди протестують.

б) Жінка, чулим голосом: — Мученик!

Чи треба було доводити його до краю, коли він тримав у руках порятунків рідного краю? Так, це правда, я посилав до нього Фабра; так, це правда я велів обіцяти йому, що він буде генералісімом; але в той самий час я доручив Білльо слідкувати пильно за ним. Невже мені докорятимуть, що я дурих зрадника? Я вчинив чимало інших злочинств для рідного краю! Держави не врятуєш попівськими чеснотами з ризниці. Всі злочинства, всі, я поніс би на оціх плечах, не схилившись, коли б це потрібно було, щоб урятувати вас усіх судді, народ, навіть підлих самозванців, що обвинувачуєте мене! . . а) Щоб я був у змові з роялістами! Я справді пригадую собі, що 10-го серпня перевів відновлення монархичної влади, 31 травня тріумф федералістів, перемогу прусаків у Вальмі! . . б) Хто мене обвинувачує? Нехай мені їх покажуть! . . вимагаю, щоб мені дали змогу балакати з тими плутягами, що руйнують Республіку, Я маю виявити важні справи; я вимагаю, щоб мене вислухано. в)

Президент. Такі непристойні вибрики тільки шкодять вашій справі. Ті, що вас об-

Народ: а) Рух.

б) Авжеж! Аякже!

в) Давид: Це все байки! Голову до лантуха!

винувачують користуються громадською повагою. Оправдайтесь попереду: винуватець стає гідний віри тільки тоді, коли він оббілівся від підозрінь, які позбавляють його денунціяції всякої вартости. — Росходиться не тільки о ваше республіканство; обвинувачується все ваше життя, ваші скандальні бешкети, ваша розпуста, ваше марнотратство, ваше користолюбство, ваші шахрайства.

Дантон. Не переливайся відразу через край! Заткни барило свого красномовства! *a)* Випускай по краплі, щоб ніщо не пропало. — В чому мене обвинувачують? Що я люблю життя, що я користаю з нього? . . . Певне, що я люблю життя, Всі педанти з Арраса та з Женеви²⁰⁾ не потраплять задушити радість життя, що шумує в Шампанськiм краю, наливаючи соком бруньки на лозі і бажаннями людські істоти. Чи мені червоніти за свою силу? Природа наділила мене атлетичними формами і велетенськими потребами. Я не маю нещастя походити з упривилейованої породи, яка вже переводиться; на протязі бурь знесилоючого життя я зберіг всю свою природну силу. На що ж ви скаржитесь? Ця сила вас урятувала. Яке вам діло, що я просижую ночі в Пале Роялі? Я не позбавив Свободу

Народ: *a)* Сміх.

жадних пестощів, які їй належаться. Обіймів у мене стане на всіх. Ви забороняєте втіхи? Чи Франція дала обітницю цноти? Чи ми всі попали під указку буркотливого учителя? А може тому, що старому лисові втято хвіст, то й ми мусимо свого позбутись? *a)*

Президент. Вас обвинувачують в тому, що ви повернули на свою користь частину довірених вам державних грошей; ви вживали таємні фонди на свої втіхи. Ви виснажували Бельгію і привезли з Брюсселю три вози награбованого.

Дантон. Я вже відповідав на ті дурні вигадки. Як я був революційним міністром, мені довірили 50 мільонів; я це визнаю: я вже казав, що готов дати з них докладне справоздання. Камбон дав мені 400.000 фунтів ліврів на таємні видатки. 200.000 з них я видав безконтрольно. Я дав карт-бланш Фаброві і Білльо. Ці фонди були підоймами, якими я підняв департаменти. — Що-ж до сміхотворної історії з серветками великої княгині, ніби я привіз їх з Бельгії і перезначив, то невже мене мають за кишенькового злодія хусточок? В Бетуні відкрили мої куфри і склали протокол; там були тільки мої власні манатки та моле-

Народ: *a)* Голосний і довгий сміх.

тонова шнурівка. *а*) Може ця шнурівка образила соромливість Робесп'єра? Чи мене в цьому обвинувачують? *б*)

Президент. Доказом вашого користолюбства є ваше широке життя від двох років, на яке не дозволяла б скромність вашого маєтку, як би ви не нажилися на кошти держави. —

Дантон. За відшкодування моєї адвокатури я купив собі невеликий маєток в окрузі Арсіс. Я забезпечив невеличкі ренти своїй матері, тестеві та добрячій міщанці, яка мене вигодувала. Суми ці не перевищують вартість моєї посади до Революції. — Що до життя, яке я веду в Парижі чи вдома, то може бути, що я не обмежував себе негідною ощадністю. Приймаючи своїх гостей я не примушую їх їсти юшку з городини тітки Дюпле. *в*) Я не вмію урізувати ні себе, ні інших. Чи не соромитеся ви чіплятись до Дантона з тим, що він їсть, та що він п'є? Нації загрожує прищепитись якесь паскудне лицемірство. Вона червоніє перед природою; енергія її лякає, вона закриває обличчя перед вільним рухом. Негативні чесноти заступають місце других. Аби тільки у чоловіка був поганий живіт і атрофовані

Народ: *а*) Сміх.

б) Сміх.

в) Сміх.

чуття, аби тільки він задовольнявся шматочком сиру та спав на вузенькому ліжку, як ви називаєте його праведником, і це слово звільняє його від обов'язку мати відвагу, розум і дотепність. Я зневажаю ці анемичні чесноти. Чеснота це бути великим для себе і для батьківщини. Коли ви маєте щастя мати посеред себе велику людину, не докоряйте йому шматком хліба. Потреби, пристрасти, жертви — все у нього збудовано по іншому плану, як у других. Ахілес з'їдав волове стегно на обід. Коли Дантонові треба багато палива, щоб підтримувати вогонь в його печі, — підкидайте його не рахуючи. Осьде тут пожежа, що боронить вас проти хижих звірів, які підстерігають Республіку. а)

Президент. Ви значить визнаєте марнотратство, в якому вас обвинувачують.

Дантон. Брешеш! Я тільки що його заперечив. б) Я жив широко, чесно, по господарському, а не трусився над тими грішми, що мені були довірені. Я давав Дантонові те, що належалося Дантонові. Приведіть свідків, яких я казав і ми вияснимо сумніви. Обвинувачення і відповіді не можна zostавляти в за-

Народ: а) Народ підтримує.

б) Давід: Осел! Ач як реве! І пелька йому не лусне!

гальних рисах; лише точна дискусія, пункт за пунктом доведé процес до кінця. Де ті свідки? Чому їх не ведуть?*а)*

Президент. У вас зривається-голос, Дантоне, відпочиньте.

Дантон. Нічого, я можу далі говорити.

Президент. Ви розпочнете свою оборону трохи згодом, як будете трохи спокійніші.

Дантон (лютий). Я спокійний! — Де мої свідки?! Вже три дні, як я їх добиваюсь.*б)* Жадного ще не викликали. Я вимагаю від прокурора, щоб пояснив мені перед народом чому мені відмовляють у правосуддю.*в)*

Фук'є. Я не мав нічого проти їх викликання і нічого й не маю.*г)*

Дантон. Так звели ж їх покликати; без твого наказу нічого не робиться.

Фук'є. Отже заявляю, що дозволяю викликати свідків,*д)* — але інших, не тих, що

Народ: *а)* Деякі голоси: Свідків!

Давид до свого сусіди: Ти замовчиш? Стережися! Ти борониш зрадників. Щоб тебе теж не поставили головою до віконечка!

б) Авжеж! Авжеж!

в) Кілька голосів: Свідків!

г) Ага!

д) Задоволення.

обвинувачені призначили в Конвенті: бо обвинувачення виходить від цього зібрання і було б смішним притягати до вашої оборони тих, хто вас обвинувачує, тим більше представників народу, носителів верховної влади, які дають справоздання тільки народу.

Геро. Ага! Чудове езуїтство! (Сміється з Фабром.)

Дантон. Отже мої товариші можуть віддати мене на смерть а мені заборонено завдати сорому моїм убивцям?

Фук'є. Ти насмілюєшся ображати національне представництво?

Філіппо. Так ми тут тільки для проформи? Нас хочуть звести до німої ролі?

Каміль. Народе, ти чуєш? Вони бояться правди. Вони бояться посвідчень, які будуть проти них. *a)*

Президент. Не звертайтеся до народу.

Філіппо. Народ наш єдиний суддя; без нього ви ніщо! *б)*

Каміль. Я апелюю до Конвенту! *в)*

Народ: *a)* Рух.

б) Підтримання.

в) Конвент!

Дантон. Ви хочете заткнути нам рот? Не потрапите. Голос мій збурить Париж до дна. Світла! Світла!^{а)}

Президент. Тихо!

Народ. Свідків!^{б)}

(Судді замішані.)

Фук'є. Пора скінчити цю скандальну суперечку. Я напишу до Конвенту,^{в)} щоб передати йому вашу вимогу: його постанові ми скоримося.

(Оплески серед народу. — Фук'є і Герман радяться, пишуть, читають опів голоса те, що написали.)

Каміль (з захопленням). А! Справа виграна!

Дантон. Ми знищили тих падлюк; побачите як вони покотяться носом у власну нечисть.^{г)} Коли народ французький є те чим він повинен бути, я буду примушений просити їхньої пощади.

Філіппо. Пощади для тих, хто хоче нашої смерті!

Народ: ^{а)} Світла! — Рух юрби, що ріс невпинно страшенним crescendo від першого крику Дантона до свідків, вибухає бурєю криків: Bravo! що покривають усі слова.

^{б)} Всі разом скаженим ритмом: Свідків! Свідків!
Свідків!

Давида і його приятелів, що протестують, б'ють.

^{в)} Ага!

^{г)} Сміх. Розмови і суперечки в салі.

Каміль (весело). То що! Ми призначимо Сен-Жюста шкільним учителем в Блеранкурі, а Робесп'єра титарем в Сент-Омері, а)

Герó (знизує плечима). Вони непоправні. Ще на візку до гільотіни матимуть надію.

Дантон. Дурні! Обвинувачувати Дантона і Демулена як ворогів Республіки! Тепер Барер патріот, хиба ні? А Дантон аристократ . . . б) Франція не скоро проковтне таку брехню. — (До одного з присяжних.) Чи ти віриш, що ми змовщики? Бачите він сміється, не вірить. Напишіть, що він сміявся.

Фук'є (Відриваючись від своєї праці). Я вас попрошу припинити приватні розмови. Закон цього не дозволяє.

Дантон. Ти вчитимеш свого батька як діти робити? в) Я заснував цей трибунал, я повинен знати щó і як.

Каміль. Як світло стало ясніще. Одну хвилину мені здавалося воно погасло і вмерло мов у могилі.

Дантон. То не світло ожило, то ти сам. Допіру ти не дуже розганявся.

Народ: а) Подекуди сміх.

б) Сміх пседекуди, в групі до якої звертається Дантон і серед присяжних.

в) Сміх і веселі розмови під час цілої розмови Дантона з своїми приятелями.

Каміль. Мені соромно своєї слабости. Моє тіло немічне.

Дантон. А ти й до біса лукавий! Ти хотів придбати симпатії жіноцтва? Тобі це вдалося. Подивись на ту дівчину онде, що на тебе моргає.

Геро (тихо). Мої бідні друзі, мені вас шкода.

Дантон. А то чому, гарний хлопче?

Геро. Ви продаєте шкуру ведмедя, а ваша давно вже продана.

Дантон. Моя шкура? Так, я знаю, на неї є аматори. Сен-Жюст її сильно бажає. Ну добре, нехай іде її брати! Як потрапить, то добре, нехай постеле собі перед ліжком.

Геро. Нащо так хвилюватися? (Знизує плечима і змовкає. Тим часом Фук'є написав лист, дає одному з сторожів, той виходить.)

Президент. Поки прийде відповідь від Конвенту, ми робитимем допит далі. (Жандарми садять обвинувачених. *а*) До Філіппо.) Ваше прізвище імя, титули?

Філіппо. П'єр-Ніко́ла́ Філіппо́, бувший суддя в Головному Суді в Мансі, представник народу в Конвенті.

Президент. Скільки вам років?

Філіппо. Тридцять п'ять.

Президент. Ви робили спробу гальмувати національну оборону під час вашої місії у

Народ: *а*) Шш! Шш!

Вандеї; ви мали намір дискредитувати Виконавчий Комітет образливими памфлетами; ви приймали участь у змові Дантона і Фабра для відновлення королівської влади.

Філіппо. Я викрив громадському обуренню злочинства кількох генералів. Це був мій обов'язок — я його виконав.

Президент. Вашим обов'язком було — в немилосердній боротьбі за Францію — напружити всі пружини національної акції. Ви їх поламали.

Філіппо. Ронсен і Росіньоль безчестять людскість. б)

Фук'є-Тенвіль. Ти був представником не людскости, а батьківщини. а)

Філіппо. Моя батьківщина — людскість. б)

Президент. Ті, хто викликає ваше милосердя, ті роялісти, яких Росіньоль знищив, чи вони поважали людскість?

Філіппо. Ніщо не виправдує злочинства.

Фук'є-Тенвіль. Перемога. в)

Філіппо. Прокуроре, я тебе обвинувачую.

Каміль. Довожу до відома народу ці безчесні слова.

а) Давид: Він вандеєць!

б) Кілька браво і багато протестів.

в) Браво, Фук'є! Так, так, браво!

Фук'є-Тенвіль (знижуючи, плечима). Нехай народ судить!

(Народ поділився: Плеще Фук'є і голосно розмовляє.)

Дантон (тихо до Демулена). Мовчи, дурню! Ти кидаєш каміння в мій город.

Каміль (здивовано). Як!

Дантон. Я ще й не таке говорив!

Президент (до Вестермана). Обвинувачений встаньте!*a)*

Вестерман. Це до мене? Грім би тебе вдарив! Вперед!

Президент. Як вас звать?

Вестерман. Ти сам добре знаєш.

Президент. Як вас звать?

Вестерман (знижуючи плечима). Ти тільки морочиш голову! . . . Спитай у народу.

Президент. Ви Франсуа-Жозеф Вестерман, родом з Альзасу, бригадний генерал. Вам сорок три роки. Ви, очевидно, збройна сила цієї змови. Дантон викликав вас до Парижу, щоб поставити вас на чолі контр-революційних військ. Ви були причиною поразки в Шатільоні. У згоді з Філіппо ви намагалися знищити патріотів, яких вам було доручено боронити. —

Народ: *a)* Гомін зацікавлених голосів: — Вестерман . . .

Вестерман . . .

До того ж попереднє вже ваше життя було кепське: вас тричі обвинувачувано в крадіжці.

Вестерман. Брешеш, свине!^{а)}

Президент. Я звелю відвести вас до тюрми за образу суду і судити заочно без вислухання.

Вестерман. Пятнадцяти років я був уже на військовій службі. 10-го серпня я вів народ на здобуття Тюйлери. Я бився в Жеманші. Дюмур'є покинув мене в Голяндії серед ворогів; я привів свій легіон до Анверсу. Потім я був у Вандеї, трівожив бандитів в Шарет і Кателіно. Їхнім падлом я загноїв Савеней, Анценні і Манс. Паскуди обвинувачують мене, що я був жорстокий? Вони не досить сказали. Я був хижий до боягузів. Хочете мати докази проти мене? Осьде: в Понторсоні я звелів своїй кінноті вдарити на своїх же втікаючих вояків. В Шатільоні я розрубав шаблею обличчя полохливому старшині. Я б спалив свою армію, як би того треба було для перемогі . . . Я грабував, кажеш? Яке тобі до того діло? Ви йолопи. Я провадив своє ремесло військове, я не крамарь. Мій обов'язок боронити рідну землю, усіма засобами. Я виконував його на протязі 50 років, не жаліючи ні поту

Народ: а) Сміх.

свого, ні крови. Я маю сім ран, всі спереду; ззаду я дістав тільки одну: мій акт обвинувачення. *а)*

Президент. Ви кілька раз при свідках говорили образливі слова проти Конвенту. Ви загрожували, що звалите палац на голову представникам.

Вестерман. Це правда. Я ненавиджу цю недовірливу і балакучу сволоч, яка своїми дурницями гальмує всяку акцію. Я казав, що Конвент треба вимести мітлою і що я міг би вивезти гній. *б)*

Фук'є-Тенвіль. Ти, значить, визнаєш, що була змова?

Вестерман. Яка змова? Я один це думав. Один і робив. Серед присутніх я не маю жадного друга. Я балакав кілька раз з Дантоном. Я цію його енергію, але він теж адвокат, а я не маю довіря до адвокатів. Францію не можна врятувати промовами, а тільки шаблями. *в)*

Президент. Цього досить. Справа ясна.

Народ: *а)* Сміх і браво.

б) Сміх і протести.

в) Дехто підтримує; численні протести. Деякі починають з того, що плещуть, а потім обурюються гірше за других.

Вестерман. Гільотинуйте мене! Гільотина теж шабля. Я прошу лише одного: щоб мене поклали на спину — я хочу бачити ніж.*а)*

(Входять Вадье і Білльо-Варен. Фук'є встає і вітається з ними. Гомін в юрбі.)*б)*

Білльо-Варен (опівголоса). Розбійники в наших руках!

Вадье (опівголоса до Фук'є). Цим ваше завдання буде полекшене.

Фук'є (так само). Це було намдуже потрібно. (Хвилювання, — потім глибока тиша. Фук'є читає стоячи, обидва члени Конвенту стоять коло нього.)

Фук'є (читає). «Національний Конвент, вислухавши доклад Виконавчого Комітету і Комітету Громадської Безпеки, наказує Револьційному Трібуналові продовжувати допит, дотичний змові Дантона та інших,*в)* а президентові вживати всіх засобів, які дає йому закон, аби примусити поважати свій авторитет і спинити

Народ: *а)* Кілька оплесків, хвилювання. Відчувається, що юрба симпатизує Вестерманові, але стримується і чекає, щоб підтримати чиюсь ініціативу, якої немає.

б) Вигуки: Ага, відповідь! Відповідь від Конвента! Від Конвента!

в) Глибоке і мовчазне хвилювання.

кожну спробу обвинувачених викликати публичне замішання, щоб перешкодити ходу правосуддя, — наказує також, що кожний обвинувачений в змові, який робитиме опір або образить національне правосуддя, зараз буде позбавлений слова. *а)*

(Величезне здивовання, потім раптом народ починає говорити голосно, з захопленням, а обвинувачені, спершу приголомшені, вибухають.)

Каміль. Ганьба! Вони нам затикають рота! *б)*

Філіппо. Це не судді, це різники!

Дантон (до Фук'є). Ти не все прочитав. Ще шось є. Відповідь! Відповідь на наше прохання! *в)*

Президент. Тихо!

Фук'є. *г)* Конвент доводить до відома слідуєчий лист, який Комітети дістали від ад-

Народ: *а)* Рух. Юрба шепоче. Потім швидко *crescendo* до:
— Ну це занадто! — Голосні розмови.

б) Хвилювання. — Так! Так!

в) Так! Так! Відповідь!

г) Мертва тиша.

міністрації, аби Трибунал бачив яка небезпека загрожує Свободі. *а)* (Читає):

«З Парижської Комуни» *б)*

«Ми, начальники Департаменту Поліції, одержавши лист від начальника Люксембургської Тюрми, пішли негайно до названої тюрми і викликали громадянина Лафлота, бувшого посла Республіки у Флоренції, арештованого і замкненого в згаданій вязниці вже шість день; він нам заявив, що вчора, між 6—7 год. будучи в камері громадянина генерала Артура Діллона, згаданий Діллон, відвівши його набік, сказав йому, що треба робити опір теророві, що люде з розумом і серцем, арештовані в Люксембургській тюрмі та по інших тюрмах, повинні об'єднатися; що жінка Демулена давала до його розпоряження 1000 екю, аби підняти повстання навколо Революційного Трибуналу . . .» *в)*

Демулен (не володіючи собою). Мерзенні! Ім не досить вбити мене, вони хотять ще погубити мою жінку! — (Рве на собі волосся.)

Народ: *а)* Рух зацікавлення. Люде перепитують одне одного.

б) Знов тиша.

в) Хвилювання.

Дантон (показуючи кулак Фук'є). Канальї! Канальї! Вони вигадали цю змову, щоб нас погубити!*а*)

(Гомін юрби.)

Фук'є (читає далі, покриває гомін, бо йому вдалося знов викликати зацікавлення юрби). . . . «Лафлот постановив удавати ніби поділяє їхні думки, щоб краще довідатися про їхній плян. Діллон, думаючи, що притяг його до своєї підлої змови, розказав йому докладно різні проєкти. Лафлот поставив себе до розпорядження Виконавчого Комітету, щоб виявити подробиці . . .

(Хвилювання юрби покриває його голос.)

Каміль (мов божевільний). Потвори! Людоїди! (Мне папери, що у нього в руках і кидає межі очі Фук'є. — До народу.) На поміч! Рятуйте!*б*)

Дантон (громовим голосом). Мерзенні душогуби! Привяжіть нас до цієї лави, беріть ніж і ріжте!*в*)

Філіппо. Тиранство!

Народ: *а*) Народ підтримує іобурюється. — Гомін і далі під час читання Фук'є, вибухає потім дужче.

б) Галас.

в) Народ схвилюваний, захоплений, тішиться і плеще. — Він душиться! — Запінився! Прекрасно! Ну й голос . . . Bravo!

Дантон. Народе, вони нас вбивають, вони тебе вбивають разом з нами! Вбивають Дантона! Париж! До зброї! Вставай!а)

Вестерман. До зброї!б)

(Величезний гомін всередині і надворі.)

Фук'є (блідий, збентежений, до двох). Що робити? Натовп от-от кинеться.

Більо. Бандіти! . . . Анрію, вели вивести всіх з салі.

Вадьє. Це буде гаслом до повстання, а хто знає чи ми переможемо.

Фук'є (подивившись у вікно). Натовп на набережній вже заколочений. Може розламати двері.

Дантон. Народе, ми все можемо, ми перемогли королів, армії Європи. До бою! Скидаймо тиранів.

Вадьє (до Фук'є). Насамперед накажи завести їх до в'язниці. Забери з очей цього крикуна.

Народ: а) Два голоси в глибині, а тоді всі повторяють:
Тиранство!

б) Увесь народ: До зброї! Гомін покриває голоси. Ледве чути ревіння Дантона посеред бурі. Він кидається на Вадьє, якого відділяють від нього жандарми і стіл Президента. Показує йому кулак. Натовп тюкає на Вадьє, що, схиливши спину, чекає поки пройде буря і дивиться скося з байдужою і злою іронією.

Дантон (показуючи Вадье кулак). Подивіться на тих мерзенних душогубів! Вони не відступлять від нас до самої смерті . . . Вадье! Вадье! Собако! Цюцю на! Коли це бійка людоїдів, то нехай принаймні йдуть сюди, руками видирають у мене життя!

Вадье (до Фук'є). Прокуроре, виконуй наказ. *а*)

Фук'є. *б*) Неймовірна непристойність, з якою обвинувачені бороняться, образи і загрози, які вони мають зухвальство висловлювати проти Трибуналу, повинні примусити його зробити заходи відповідні важливості обставин. Згідно цьому я проголосую, що питання обвинуваченим будуть ставитись і вирок суду буде проголошено у відсутності обвинувачених. *в*)

Президент. Трибунал це обговорить. Нехай обвинувачені посідають.

(Дантон здається не зрозумів, задихається, реве мов звір.)

Вадье (опів голосу). Кричи, хлопче, кричи! Нічого тобі не pomoжеться.

Геро (встаючи і обтрушуючись). Скінчено.

Народ: *а*) На лихтарь Вадье!

б) Галас стихає, коли президент стукає по столі.

в) Здивовання і мовчазне хвилювання. Народ хвилюється, ніби обхоплений гарячкою і розмовляє до кінця сцени.

Дантон (дається жандармові відвести себе до свого місця і падає знесилений). Пропало! (В пароксизмі обурення, раптом стримує себе.) Заспокойся Дантоне, заспокойся! Доля твоя рішилась.

Каміль (кричить). Я друг Робесп'єра! Мене не можна засудити! . . .

Вестерман (до Дантона). Спини того йолопа, щоб не безчестив себе.

Дантон (здивований). Вони божевільні. Бідний краю; що з тобою буде без такої голови, як оце?

Геро́ (до Демулена). Ану, друже, покажемо, що вміємо вмирати.

Дантон. Ми досить жили, щоб заснути на лоні слави. Нехай ведуть на ешафот!

Каміль. Жінко! Сину! Я вас більше не побачу! . . . Ні, це не може бути! Друзі мої, друзі, рятуйте!

Президент. Виведіть обвинувачених.

Дантон. Та сиди тихо, покинь цю підлу каналю.

Геро́ (ніби йому обридло і він спішить скінчити; іде до Фабра, не чекаючи жандармів, що підводять обвинувачених). Дай мені руку, друже, зіпрись на мене: от і кінець твоїм стражданням.

Фабр д'Еглантін. Ми перед смертю мали чудову виставу.

Дантон. Ну, Фабре, не ображаючи тебе, але перед цією п'єсою твої нехай сховаються!

Фабр. Ти не читав моєї останньої: там були добрі місця. Мені страшно, щоб Колó д'Ербоа не знищив рукопису. Він мені заздрить.

Дантон. Заспокойся, ми всі там робитимем те, що ти все життя робив.

Фабр. А що?

Дантон. Des vers.*)

Геро. Конвент буде завтра досить порожній. Я аж позіхаю при думці, як ті, що залишилися будуть засуджені слухати і під страхом смертної кари, не дрімати, Робесп'єра і Сен-Жюста, Сен-Жюста і Робесп'єра.

Дантон. Довго не слухатимуть. Я відкриваю могилу. Робесп'єр піде за мною.

Фабр. Про те мені хотілося б бачити як виявлять себе деякі типи різної дрібної каналії: Барра, Тальєн, Фуше. Але багато не треба вимагати. Ходімо, Геро. (Виходять.)

*) Гра слів на тому, що vers = вірші і vers = гробаки.

Каміль (чепляючись за свою лавку від якої жандарми його відривають). Я не хочу йти! Ви хочете мене в тюрмі вбити! Рятуйте! Рятуйте мене, народе! Я заснував Республіку! Боротись мене, я ж вас боронив! . . . Ви мене не одірвете звідси, потвори! Мизерні! Душогуби! . . . А! Люсіль! Горасе! Кохані мої! Кохані мої!а)

(Кричить. Його виносять!)

Дантон (зворушений). У мене також є жінка, діти. — (Опановуючи собою) — а ну, Дантоне, не розпускай себе.

Вестерман (до Дантона). Чому ти не скористаєш зворушенням народу? Він готов до бою.

Дантон. Ота каналья? Та де! Публіка ярмаркових комедіантів! Вони бавляться виставою, яку ми їм робимо; вони тут для того щоб плескати переможцеві. Я їх занадто привчив до того, що роблю все за них.

Вестерман. Ну так роби!

Дантон. Вже запізно. — А крім того, плювати мені! Республіка вже загинула. Мені краще вмерти попереду.

Народ: а) Ні, ні, це занадто! Це підло! Бідненький, пустить його! Нетреба засуджувати!

Натовп дуже зворушений, хотів би виступити активно, але не наслідуються; відчувається, що готується повстання.

Вестерман. Це все тому, що ти вагався. Чому ти не попередив Робесп'єра!

Дантон. Без наших двох голів Республіка не може жити. Я міг би врятуватись тільки знищивши його. Я люблю Республіку більше ніж себе. (Вестерман виходить.)

Філіппо. Ходімо, Дантоне! Потіха хоч у тому, щоб умерти так, як жив.

Дантон. Я чинив усякі злочинства для Республіки. Я брав на себе всі страшні завдання, яких другі уникали через лицемірство. Я все приніс у жертву Революції і тепер добре бачу, що все було даремно. Ця повія мене одурила; сьогодні вона мене приносить в жертву; завтра принесе в жертву Робесп'єра; вона піддасться кожному пройдисвіту, що влізе до неї на постіль. — Дарма! Я ні за чим не жалкую; я люблю її, я рад, що обезчестив себе ради неї. Мені шкода бідних тих, що своїм тілом не діткнулись тіла Волі. Хто хоч раз поцілував чудовну повію, той може вмерти: він жив. (Виходить з Філіппо.)

Фук'є-Тенвіль. Прошу присяжних заявити чи вони досить поінформовані.

Президент. Присяжні виходять для наради. (Присяжні виходять.)

(Юрба бурхлива, непевна, незадоволена. — Надворі чути голос Дантона і галас народу. — Публіка в салі тиснеться до вікон. Кілька людей з Трибуналу ідуть також диви-

тись. Ті, що в салі повторяють слова знадвору, попереду опівголоса, тоді голосніше.) а)

Фук'є. Починається бунт. Нас рознесуть.

Вадьє. Треба запобігти, щоб цей галас не вплинув на настрої присяжних. Ходім пояснимо їм. (Виходять. Юрба протестує проти того, що Вадьє й Фук'є ввійшли до кімнати присяжних.) б)

Народ: а) Писарчук вихиляється у вікно. — «Осьде виходять!» Народ навколо нього штовхається, щоб побачити: «Ану, ану . . .»

Писарчук: «Демулен кричить, видирається».

Дівчина: «Бідний, він мов божевільний, одежа на ньому порвана, груди розхрістані.

Писар. Дантон говорить!

Народ. «Слухайте!» Голос Дантона надворі.

Народ надворі: Слава Дантону! Фук'є на лихтарь!

Народ всередині повторюючи крики з надвору: —

Слава Дантонові! Смерть Фук'є!

б) Частина публіки, що далеко від вікна: — Ані, так не можна, Вадьє! Вадьє! Це не правосуддя!

Другі, коло вікна, дивляться далі:

Писар: «Біжать за повозкою! Махають шапками!»

Юрба: «А! А!»

Писар: «О! Жандарма скинули з коня!

Юрба: «Браво! Не можна засуджувати! . . .

Инших нехай, але не Дантона! Пустить Дантона! На волю Дантона!» — Оглушуючий галас надворі і всередині.

Президент (переклякано). Громадяне . . .
Святість Трибуналу . . . повага до правосуддя . . .
(Галас покриває його голос.) а)

Президент. Нас зметуть. (Задкує до виходу, держиться рукою за клямку. Розлютована юрба ламає лави і товпиться в салі Трибуналу з гуканням і загрозами.) б)

Сен-Жюст (входить.) в) (Народ раптом змовкає, присмиряє. Сен-Жюст дивиться на юрбу холодно, твердо, просто в очі. Вона відступає. Кілька хвилини мертва тиша. Потім гомін здіймається знов, але не такий голосний.) і)

(Вадьє входить за Сен-Жюстом і користує з
хвильової тиші.)

Вадьє. Громадяне. Харчова Комісія Республіки . . . д)

(Юрба притишує тих, що говорять.)

Народ: а) Дантона! Пустіть Дантона!

б) Дантона! . . Комітет вбиває патріотів! Смерть Комітету!

в) Сен-Жюст . . . Сен-Жюст . . — По юрбі пробігає трепіт. — Молодий чоловік, що почав кричати: «На волю Дантона!» спиняється посередині і застається з роззявленим ротом.

г) Одна жінка сама: — Сен-Жюсте, звільни Дантона! Кілька голосів? — Помилуйте Дантона!
Гомін.

д) Що таке? Що . . Тихо!

Вадьє (далі). . . . Доводить до загального відому, що сьогодні ввечері прибуває транспорт борошна і дров у порт Берсі.

(Здіймається великий галас. а) Всі врозсіп розбігаються. Юрба штовхається і б'ється при виході. Невеличке тільки число упертих цікавих зостається до кінця процесу.)

Вадьє (дивлючись на юрбу, насмішувато). Серце добре, але черево ще краще.

(Повертаються присяжні. Одноманітність питаєь президента губиться в гомоні публіки на виході. Поволи гомін зникає надворі і голос Германа чути ясніще. При-суд згучигь посеред мертвої тиші.)

Президент (до присяжних). Громадяне присяжні, — існувала змова з наміром обезчестити і оклеветати Національне представництво, повернути монархію і знищити підкупом републіканський уряд. — Чи Жорж-Жак Дантон, адвокат, член Національного Конвенту належав до цієї змови?

Народ: а) Всі разом: — Пустіть мене пройти! — Я попереду! — Мені ніколи! — Ну, а мені?! Ти почекаєш! — К чорту! — Швидче, ходімо! Підождеш, я хочу до кінця досидіти. Два старих буржуа: — Потихенку, нехай собі кричать. — Помалу йти, дальше зайдеш.

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи Лусі - Семпліс - Каміль Демулен, адвокат, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи Марі-Жан Геро Сешель, генеральний адвокат, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи Філіпп-Франсуа-Назер Фабр д'Еглантін, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Президент. Чи П'єр-Нікола Філіппо, бувший суддя, член Національного Конвенту, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так належав.

Президент. Чи Франсуа-Жозеф Вестерман, бригадний генерал, належав до згаданої змови?

Голова Присяжних. Так, належав.

Фук'є-Тенвіль. Я вимагаю примінення закону.

Президент. Згідно цьому Трибунал вирікає: Жорж-Жак Дантон, Лусі - Семпліс Каміль Демулен, Марі - Жан Геро Сешель, Філіпп-Франсуа Назер Фабр д'Еглантін, П'єр-Ніколь Філіппо, Франсуа - Жозеф Вестерман засуджуються до смертної кари; — і наказує, щоб вирок цей було оголошено судовим возним між

двома брамами тюрми Консьєржері і виконано дня цього 16 жерміналя на площі Революції. (Публіка виходить. *a*) Надворі здалеку гомін, який поволи змовкає. Сен-Жюст, Вадьє, Білльо-Варенн зостаються на авансцені. Дивлються один на одного мовчки, непримиренно.)

Вадьє. Звалено гнилого велетня. Републіка віддихає.

Білльо-Варен (дивиться на Сен-Жюста суворо). Републіка буде вільною тільки тоді, як не стане диктаторів.

Сен-Жюст (дивиться твердо на Вадьє і Білльо-Варенн). Републіка буде чистою, як не стане хижаків.

Вадьє (насмішкувато). Републіка тільки тоді буде вільною, Републіка тільки тоді буде чистою, як Републіки більше не буде.

Сен-Жюст. Ідеям не потрібні люде. Народи вмірають, щоб Бог жив.

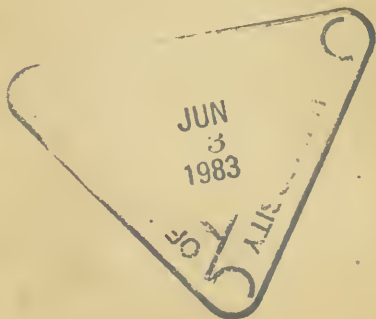
Народ: *a*) Давид і його приятелі: — Ну, ходімо! Звіря звалили, ззімо кендюх . . Слава Конвентові! Виходять.

Два старих буржуа, опів-голоса. — «Що ви на це скажете? — Та що, треба мочвати. Живучи на світі старієшся.» Здіймають руки і боязько виходять, похитуючи головами.

ПОЯСНЕННЯ.

- 1) **Гебёр** (1755—1794) — революційний діяч крайнього напрямку. Видавав демагогічну газету «Дядько Дюшен» (Père Duchêne), вигадана революційною пресою особа, дрібний крамар, що ніби жив у Парижі і торгував грубами; популярний під час революції тип санкюлота.
- 2) **Анахарзис** — скифський мудрець VI віку до Р. Х. жив у Греції і став другом Солона. В загальному значінню: варвар, що попав до цивілізованого краю.
- 3) «**Сопілка Дядьна Дюшена**» — назва багатьох політичних памфлетів.
- 4) **Дієва особа з комедії «Тартюф» Мольєра** — тип облудного лицеміра і святоші.
- 5) **Базіль** — дієва особа з комедії Бомарше «Весілля Фігаро», тип поміркованого ощадного міщанина.
- 6) **Вілліям Пітт** — славний англійський політик, ворог французької Революції, організатор трьох коаліцій проти Франції.
- 7) **Песіон** — революційний діяч, мер Парижа і президент Конвента.
- 8) **Роллян** — один з революційних міністрів, приятель Жирондинів, поміркованої партії.
- 9) **Прізвище Гуга Капета**, першого короля Франції з цієї династії, офіційальне прізвище Луї XVI під час Революції.
- 10) **Газета**, яку видавав Дюмулен, орган клубу Кордельєрів.
- 11) **Розбити люльку** (casser la pipe) припинити життя.
- 12) **Жирондини** — політична партія поміркованого напрямку під час революції.
- 13) **Брісб** — один з найвидатніших проводирів партії Жирондинів.

- 14) **Ларідон-Дюплесі** — дівоче прізвище Люсілі; також собака в байці Лафонтена, доброї породи, що зва-лася ні-на-що.
- 15) **Робесп'єр** родом з Аррасу.
- 16) «**Орлеанська Дівчина**» героїчно-комічна поема Вольтера, де він висміює забобонні легенди навколо Жанни Дарк і взагалі католицьку церкву — на службі у французького королівського уряду.
- 17) **Абат Сієс** — революційний діяч і публіцист.
- 18) **Площа Революції** (тепер Конкордії) — призначена була для народних свят і забав.
- 19) **Болото** — центр Національного зібрання (права — Жирондини, ліва — Гора, чи монтаньяри) складався з неутральних нерішучих членів.
- 20) **Ж. Ж. Русо**, філософ родом з Женеви.

- 100—103. Аитонович В., Коротка історія Козаччини.
 104. Аверченко, Гуморески.
 105. Барвінок Г., Русалка.
 106—107. Лепкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
 108—1106. Куліш П., Чорна Рада, повість.
 111. Толстой Л., Половений на Кавказі, правд. подія.
 112—113. Бергзон, Ан., Вступ до метафізики.
 114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
 115—120. Барвіняський Олександр, Спомини з мого життя, П.
 121—123. Кобилянська О., Земля І, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
 130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
 135—139. Коицький Ол., У гостях добре, дома ліпше, повість.
 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—1446. Федькович Ю., Оповідання.
 145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, новелі.
 146. Леся Українка, Оргія, драматична поема.
 147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
 158. Шницлер, Артур, Ляйтвайт Густль, новела.
 159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропащі, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Витва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
 172—173. Мирний Павас, Ліхі люде, повість.
 174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Fata morgana.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
 188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
 190. Коцюбинський М., Лялечка, Поєдинок (оповідання).
 191—192. Коцюбинський М., На віру и инши оповідання.
 193. Коцюбинський М., П'ятцзолотник, Помстився, Хо (оповідання).
 194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
 195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
 197. Коцюбинський М., По-людському і ціпов'яз, оповід.
 198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.
 199—201. Франс Ан., Злочинство Боннара.
 202—203. Ромен Роллян, Дантон, револ. драма.
 204—205. Дорошенко Дм., Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).

